O’zbekiston Respublikasi
Oliy va O’rta Maxsus ta’li   vazirligi

Buxoro Oziq – Ovqat va Engil Sanoat texnalogiyasi instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi

“M A N T I Q” fanidan

MA’RUZA MATNLARI

Buxoro - 2006

Institut Uslubiy Kengashi tomonidan tasdiqlangan

bayon №__ "__" ______ 2006 y.

Institut Ijtimoiy Kengashi tomonidan tasdiqlangan

bayon №__ "__" ______ 2006 y.

Taqrizchilar: **dot. M.Azimov.**
dot. K. Mastonov.

Mazkur ma'ruza matnlarida mantiq fani, uning predmeti, tafakkur qonunlari va to'g'ri fikrlash hamda fikrni izchil bayon qilishning asosiy qoidalari to'g'risida fikr yuritiladi. Ma'ruza matnlari bilishning falsafiy muammolari, mantiq ilmi bilan qiziquvchilar uchun muljallangan. Ma'ruza matnlari O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus ta'lim vazirligining yangi namunaviy dasturi asosida tuzildi.

Mualliflar: F.f.dok. G.N.Navro'zova.
f.f.n. Karmov B. X.
E.X.Zoirov.

K i r i sh.

Insoniyat uzok tarixiy tarakkiyoti davomida bexisob yutuklarni kulga kiritgan. ırning orasida mantik ilmi aloxida uringa ega. Barcha fanlar orasida mantik fani ıim zamonlardan buyon ikki ming yildan kuprok davr mobaynida bejizga urganib ınmaydi. CHunki u insonga uni urab olgan turfa xil olamni urganish, uz bilimlarini ritish, boshka kishilar bilan mulokot orkali munosabatda bulish kabi muxim ifalarni bajarish uchun xizmat kiladi. SHu bois butun jamiyat tarixiy davrlar orkali ojlanib borgani singari mantik ilmi xam inson va jamiyat uchun eng zarur ilm alaridan biri sifatida mukammallashib kelmokda. CHunki mantik butun tafakkur xi davomida falsafaning tarkibiy kismi sifatida kishilarning ilmiy dunyokarashini kllantirishda juda katta ma’naviy kurol vazifasini bajarib kelgan. Mantik fani rakkab fandir, zero u tafakkur ilmidan dars beradi.Tafakkur kilish, fikrlash esa barcha ıilarga xos bulgan eng noyob xususiyatlardan biridir. Kundalik xayotda xam,ilmiy liyatda xam fikrlash insonning ajralmas xossasi xisoblanadi. SHunday ekan, kammallikka intilish insoniyatning tugma belgisi bulganidek, mantikiy fikrlashda ı ravnak topish uchun xarakat kilish uning ijtimoiy moxiyatining tarkibiy kismidir. uski,uzok yillar davomida mantik ilmini fan sifatida urganish barcha ukuv turlaridan chikarib yuborildi. Mamlakatimizda mustakillikka erishilgach, bu boradagi ıchilikni tuzatishga e’tibor kuchaytirildi. Yul kuyilgan xatolar tufayli ruy bergan ’naviy bikiklikdan kutilish, umuminsoniy ma’naviy kadriyatlarni egallashga keng yul ilishi mantik ilmini xam urganish zaruriyatini anglab etish bilan birga,uni ojlantirishning xam real sharoitlarini vujudga keltirdi.

Respublikamizda ishlab chikilgan "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi" esa stakil Uzbekistonning istikbolga erishuvi,istiklolni mustaxkamlash yulidan dadil mlashi uchun butun ta’lim tizimini tubdan islox kilish orkali ma’naviy ısalishni,tafakkur tarakkiyotini,akliy usish va rivojlanishni nazarda tutadi.Bu esa k tarixga ega bulgan mantik ilmidan chukur xabardor bulishni xam takozo kiladi.

Ana shu maksadda mustakillik yillarida mantik fani buyicha bir kancha sliklar chop etildi. M. M. Xayrullaev va M. Xakberdievlarning "Mantik"

shkent, "Ukituvchi", 1993y.), I.Raximovning «Mantik» shkent,"Universitet",1994y.) kitoblari shular jumlasidandir. Birok bular cheklangan kdorda bulganligi bois,mantik ilmini urganuvchilar extiyojini, tabiiyki, tulik kondira naydi. Jumladan institutimiz kutubxonasida mantik fani buyicha bironta xam manba . SHuning uchun ushbu ma’ruza matnlari talabalarimizning mantik fani buyicha biyotlar kamligi e’tiborga olingan xolda yukoridagi kayd etilgan adabiyotlar asosida yorlandi.

1-MAVZU. MANTIQ ILMINING PREDMETI, VAZIFASI VA RIVOJLANISH BOSKICHLARI. 2 - soat

Reja:

1. Tafakkur mantiq ilmining urganish ob'ekti sifatida va bilishning yukori boskichi.
2. Tafakkur shakllari va konunlari xakida tushuncha. Formal mantiqning predmeti vazifasi.
3. Kadimgi dunyoda va o'rta asrlardagi mantiqiy ta'limotlar.
4. YAngi davr va XX asrda mantiq ilm ining rivojlanishi.

Tayanch iboralar:

Mantiq, xissiy bilish, tafakkur, tafakkur shakli, tafakkur konuni, tugri tafakkur, chin ', formal mantiq, dialektik mantiq, matematik mantiq, Aristotel` mantigi, SHark epatetiklari mantiqiy ta'limotlari, Bekon-Mill induktiv metodi, Dekard deduktiv emasi, Leybnitsning muhokamalarini xisoblash mumkinligi goyasi, Kant ıstsentendal` mantigi, Gegel` dialektik mantigi, simvolik mantiq.

Mantik ilmi kadimiy fanlardan biri bulib, juda uzok tarixga ega. U falsafiy lar katoriga kiradi va insonga uni urab olgan olamni urganish,borlik tugrisidagi ıvvur va bilimlarni kengaytirish va chukurlashtirish,uz bilim va tajribalari tugrisida ,alar bilan fikr almashish,munosabatda bulish kabi bir kator muxim vazifalarni arishda katta yordam beradi.Jamiyat rivoji bilan mantik fani xam mukammallashib mokda,chunki ijtimoiy va insoniy munosabatlarning takomillashib borishi mantik ining xam tarakkiy etib,rivojlanib borishini takozo kiladi.SHu ma'noda xar bir gi davr barcha soxalar singari mantik ilmi ravnaki oldiga xam xal etilishi lozim gan yangi vazifalarni kuyib boradi.

Xozirgi kunda xam mantik ilmini urganish va uni yanada mukammallashtirish shunday zaruratlardan biridir.Bu ishga bosh kushishesa xar bir madaniyatli va ɔli kishi uchun xayotiy extiyoj bulishi lozim.

Xar bir kishining kundalik xayoti turli vokea-xodisalarga juda boydir.SHu bilan ga xar birimiz shu jarayonda ana shu vokea-xodisalar orasida turli darajada fikr itamiz,uylanamiz va ular tugrisida boshkalar bilan fikr almashamiz.Bu esa

ıidan,shubxasiz,izchil,anik-ravshan,tugri,chin,xakikat va tushunarli tarzda izchil lashni talab kiladi.Bu borada xammamizning imkoniyatlarimiz bir anikrogi,nukson va kamchiliklarsiz deya olmaymiz.Ana shu boisdan mantik ilmini anish barcha oliy ukuv yurtlarida joriy kilinganligi tabiiydir.

Xozirgi zamon fani yangi-yangi kashfiyot va yangiliklarga juda boy,ruy ayotgan jarayonlar esa ancha murakkab bulib,ularning barchasini mushoxada kila h,taxlil etib xulosa chikara olish uchun xam mantik ilmidan xabardor bulish ım.YAngiliklarni "xazm kilish "uchun esa yangicha munosabat,yangicha mantikiy lash talab etiladi.Bunga esa mantik ilmini egallash juda katta yordam adi.Binobarin,mantik fani fakat nazariy fan bulib kolmasdan,balki amaliy fan xamdir.

"Mantik" suzi grekcha - logike suzidan olingan va suz, fikr, akl ’nolarini anglatadi. Mantik ilmini urganish ob’ekti tafakkur xisoblanadi.Tafakkur afiy bilish nazariyasiga kura muxim zaruriy boskichdir. CHunki ob’ektiv vokeilik uning moxiyati,mazmuni xamda rivojlanish konunlarini bilish ikki boskichdan xissiy sh va akliy bilishdan iborat. Xissiy bilish, ya’ni inson sezgi a’zolari yordamida sh tufayli bilinayotgan o`’ekt tugrisida dastlabki, unchalik chukur va tulik bulmagan, ıaki bilim xosil kilinadi. Bu bilim oddiy tajribaga tayanib xosil kilinganligi uchun ɔirik bilim xam deb ataladi. Ob’ekt tugrisida xar tomonlama chukur, batafsil bilim il kilish uchun, albatta, bilishda akliy bilish boskichiga kutarilish zarur. Abstrakt ıkkur yordamida nazariy bilim xosil kilinadi. SHuning uchun u bilishning yukori kichi xisoblanadi. Bilish jarayoni yukoridagi ikki boskichning uzviy birligidan rat, chunki ularni bir-birisiz tasavvur kilib bulmaydi. Bu birlikni dialektik logika anadi.

Tafakkur jarayoni xam murakkab xodisa bulib, uning yordamida moddiy nayotgan ob’ektlar tugrisidagi bilimlar ideallashgan xolda goyaviy tarzda xosil adi. Formal mantik tafakkurning ana shu xususiyatlarini, ya’ni bilimning xosil ishi, uning izchil, tugri va rost bulishi uchun bilish va rioya kilish talab kilinadigan siy konun va koidalarni urganadi. Bu esa juda muximdir. CHunki aynan ana shu ıun-koidalardan bexabarlik okibatida kupchiligimizda izchil fikrlash xamda fikrlarni

ɔnarli tarzda, demak, rost, chin va xakikat xolda bayon kilib berishimizda muayyan :son va kamchiliklar mavjud. Binobarin, mantik tugri fikrlash xakidagi fandir. Tugri ıkkurni mantik ilmi bilan bir katorda boshka fanlar - falsafa, ruxshunoslik, fiziologiya ı fanlar xam urganadi. Falsafa tafakkurning borlikka, olam va dunyoga munosabatini ‹ik kiladi. Demak, falsafa inson ongi va tafakkuridagi butun dunyo tugrisidagi ımlar, tasavvurlar, karashlar va goyalar sistemasidan iborat bulgan dunyokarashning ‹ida shaklidir.

Fiziologiya - tafakkurning tabiiy, moddiy asosini, ya'ni inson miyasi liyatidagi fikrlash jarayonining paydo bulishi va kechish mexanizmini tekshiradi. Xar day tafakkur jarayoni inson nerv sistemasi xamda bosh miya oliy nerv sistemasi liyatining natijasidir. Busiz inson miyasida sezgi, idrok, tasavvur, xissiyot kabilar ir bulishi mumkin emas.

Ruxshunoslik esa tafakkurning inson ruxiyotiga xos jixatlar, ruxiy xolatlar (ɜalan: sezgi, idrok, tasavvur, xotira, xayol, dikkat va x.k.) bilan uzaro boglikligini anadi. Mantik bulsa, fakat tafakkur yordamida tugri fikrlash konun va shakllarini anadi. SHu ma'noda mantik umuman olganda fikrlash jarayoni tugrisida baxs ituvchi fandir.

Mantik ilmi xam keng kulamli bulib, bir kancha tarmoklardan iborat: :ematik mantik, modal mantik, konstruktiv mantik, dialektik mantik, semantik ıtik, formal mantik va x.k.

Formal mantik fikrning tuzilishi, uning tugri bulishi uchun talab kilinadigan siy konunlarni urganuvchi fandir. Fikrlashning rivojlanib, takomillashib borish ıyoni uning predmetiga kirmaydi. Agar yukoridagilarni umumlashtiradigan bulsak, kanday xakikat bu bilish jarayonida vokelikni tugri aks ettirgan bilimdan ratdirdir, fikrlarning tugriligiga erishish esa mantikiy konun va koidalarni bilish va ri tadbik etish okibatidir.

Qadim Hind mantig'i - Kadimgi Xindistonda mantiq ilmining rivojlanishi 3 davrni ichiga oladi: 1) ilk Budda mantigi (er.av. 6-5 asrlar);

n`yaya vaysheshika maktablari ta'limoti (er.3-5 asrlar); 3) Budda mantigining ɔjlangan davri (er. 6-8 asrlar).

Xind mantiqshunoslari bahs munozaralarda nima isbotlanyapti va kanday ɔtlanayapti, degan masalani ajratib ko'rsatishgan. Ular 5 ksimdan iborat:

1. **tezis (tepalikda olov bor).**
2. **asos (tepalikdan tutun chiqayapti).**
3. **misol (kaerda tutun bulsa, shu erda olov bor).**
4. **shu xolatga nisbatan qo'llash (bu tepalikda tutun bor).**
5. **xulosa (demak,tepalikda olov bor).**

Demokrit (er.av. 460-370) mantiqiy ta'limotida fikrning chinligi masalasi muxim ı tutadi. U kuprok induktsiya va analogiyani urganishga e'tibor beradi, haqiqatni sh uchun yakka buyumlarni kuzatish, xis kilish orkali umumlashtirish zarur, deb :idlaydi. Demokritning mantiqiy ta'limoti keyinchalik Aristotel`, F.Bekom ta'limotiga ilarli ta'sir ko'rsatgan.

Sokrat (er. av. 469-399) ta'limotiga ko'ra buyumlarning mohiyatini bilib lmaydi. Inson, avvalo uz-uzini bilishi kerak. Bilim umumiylik to'g'risidagi ıunchasidir. Cokrat haqiqatni aniqlashda induktsiya va definitsiyadan foydalanishni siya etadi.

Induktsiya- kundalik xaetdagi yakka misollar asosida umumiy tushunchalarni xosil sh usulidir. Definitsiya – baxs jaraenida tushunchalarni ta'riflashdan iborat.

Aristotel` mantig'i. Mantiq ilmining alohida fan sifatida shakllanishi Aristotelning ni bilan bog'liq. U mantiqga doir "Kategoriyalar", "Talqin haqida","Birinchi litika","Ikkinchi analitika","Sofistik raddiyalar haqida", "Topika" nomli asarlar gan. Uning "Ritorika", "Poetika", "Metafizika","Ruh haqida" asarlarida ham mantiqiy imotning muhim tarkibiy qismlari o'z aksini topgan. Arastu mantiqni " ma'lum mlardan, noma'lum bilimlarni aniqlovchi","CHin fikrni xato fikrdan ajratuvchi"fan ta'riflaydi. Mutafakkir haqiqatni aniqlashda mantiq qonunlariga rioya qilish zmunini ta'kidlaydi.Uning ta'limotida xulosa chiqarish etakchi o'rin egallaydi. kmni "diayrezis", ya'ni aqliy analizning natijasidir deb ta'kidlab, fikrni chin eki xato

ishi mumkin deydi. Aristotel` kategoriya (tushuncha)larni quyidagicha klassifikatsiya ıdi: 1.Mohiyat, 2. Miqdor, 3.Sifat, 4. Munosabat, 5. Urin, 6.Vaqt, 7.Holat, 8.)Egalik, Harakat, 10. Sezgi.

U hukmini kuyidagicha turlarga ajratadi:

HUKM

MAZMUNI

TASDIQ________________________________INKOR

HAJMI

UMUMIY_________________________________NOANIQ

JUZZIY

MODALLIGI

ODDIY___________________________________IMKONIY

ZARURIY

Aristotelning mantiqiy ta’limoti mantiq ilmining keyingi rivojiga katta ta’sir etgan.

Stoya maktabi vakillari birinchi bo’lib, «logika» terminini tafakkur xakidagi xsus fanni ifodalash uchun kulashgan. Ular mantiqnni falsafaning tarkibiy kismi , ıtiqning maksadi inson aklini xatolardan asrash va haqiqatga erishishdir, deb shgan. Stoiklar mantigi ikki kismdan iborat bulgan; dialektika va ritorika; dialektika navbatidagi gramatika va bilish nazariyasiga bulingan. Stoiklar xam Aristotel` kabi ıidlik konunini tugri tafakkurning asosiy printsipi , deb bilganlar . Hukm masalasida ular ka’tiy hukmlarni emas, kuprok shartli hukmlarni taxlil kilganlar. Ular shartli ımni sabab va okibat boglanishlarni aks ettiruvchi tafakkur shakli deb bilganlar.

Epikur (er. Av. 341-270)falsafada birinchi uringa bilish nazariyasi va mantiqni ˈgan, ikkinchi o’rinda – fizika, uchinchi urinda-axlok bo’lgan. U tug’ma goyalar yo’q,

mlarimizning manbai – sezgilardir, sezgilarimiz elgon ma'lumot bermaydi, fakat osa chikarishdagina inson xatoga yo'l qo'yishi mumkin, deb ta'kidlaydi. Epikur osa chiqarishda ko'proq analogiya va induktsiyaga ahamiyat bergan.

Skeptitsizm vakillari bilish jaraening nisbiy harakterini mutlaklashtirilgan, iqatni bilib bo'lmaydi deganlar. Sezgilar va tasavvur o'rtasidagi tafovitni bo'rttirib rsatganlar. Ularning insonni haqiqatdan adashtiruvchi holatlar haqidagi qarashlari borga loyiq.

SHarq perepatetiklari mantiqiy ta'limotlari. SHarqda birinchilardan bo'lib ntiq ilmi bilan shug'ullangan, arab-musulmon dunyosida perepatetizmga yo'l ochib gan mutafakkir **al-Kindiydir**. Abu YUsuf YOqub ibn Ishoq al-Kindiy (taxm.800 sra-870 Bog'dod)-arab faylasufi va olimi. U qadimgi grek,hind va forslarning falsafiy ntiqiy merosini yaxshi bilgan, arab tilida falsafiy atamalarni ishlab chiqishda faol nashgan va o'z davrida birinchi bo'lib fanlarni tasniflashga uringan.U yunon muta-kirlari asarlarini tarjima qilib, ularga sharhlar yozgan. Mantiqqa doir "Aristotelning ta kategoriyalari haqida", dagi asarlariga sharxlar yozgan. Al-Kindiyning falsafiy va ntiqiy asarlari Farobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Beruniy va boshqalarning iyoqarashining shakllanishga yordam bergan.

Farobiy (873-950) mantiqqa doir "Issag'uvchi"(Kirish) Maqulot (Kategoriya) ora" (Hukm) "His", "Burxon" (Isbotlash). Ikkinchi analitika "Jadal" "(Dialektika)" i asarlar yozgan. Uning mantiqiy ta'limoti mantiq san'ati intellektining kammallashuviga olib keluvchi va insonni haqiqat tomon yunaltiruvchi konunlarning imuasini urganadi. Bu konunlar insonlarni bilish jaraenidgi turli xato va shishlardan saklaydi. Inson bu konunlar erdamida bilimlarini tekshirib, ularning chin i xatoligini aniklash imkoniga ega buladi.

IX-X asrlarda al Xorazmiy, YAxyo Ali Abu Sulaymon, Abu Xayyan kabilar Farobiy yalarni davom ettirdilar. U mantiqga"individual" tushunchasini kiritdi.

Ibn Sino (980-1037) mantiqqa doir"Ishorat va tanbihot", "An Najot", "Donishnoma" i asarlar yozgan. Mantiqiy masalalarni o'rganishda turli belgi (simvol)lardan dalanish uning yutug'i bo'ladi. Uning mantiq ilmida tafakkur shakllari bo'lgan tu-

ncha,hukm,xulosa chiqarish, ularning tuzilishi, turlari shuningdek, isbotlash salalari keng va har tomonlama tahlil etiladi.

Mantiq fani umumiy tushunchalar bilan shug'ullanishini ta'kidlaydi.

Hukm nazariyasi Ibn Sinoning mantiq ilmida eng katta o'rinlardan birini egallaydi. hukmlarning tuzilishi sub'ekt-predikat munosabatlarini har tomonlama analiz li.Uning xulosa chiqarish nazariyasi ham tushuncha va hukm kabi chuqur ishlab qilgan.

Bekon Frensis(1561-1626)mashhur ingliz faylasufi va tabiatshunos olimi. U 2 ndan iborat "Fanlarning buyuk Uygonishi" asarini yozgan.

Birinchi qism - Fanlarning afzalliklari",ikkinchi qismi "YAngi Organon"deb adi. Mantiqqa doir fikrlari "YAngi Organon"da o'z aksini topgan. U yangi mantiq atishni maqsad qiladi. Arastu "Organon"nini tanqid qiladi. SHu bilan mantiqiy imotlarini Aristotel` mantig'iga qarshi quyadi.

O'zining ilmiy induktsiya nazariyasini yaratdi.

Induktsiyani xulosa chiqarishning asosiy shakli deb biladi.

Ommabop induktsiyani tan olmadi.

Induktsiyaning yordamchi usullarini kashf etdi; yakka misollar,ko'rsatuvchi holatlar).

Istisno qilishga asoslangan induktsiya nazariyasini yaratdi. Induktsiyaning qsadi,maksimal darajada ko'proq faktik materiallarni taqqoslash va o'rganilayotgan ealarning nomuxim tomonlarini aniqlashdir deb, Bekon tugallangan induktiv nazariya asni,balki uning asosini yaratdi.

Djon Styuard Miller (1806-1973) ingliz faylasufi va mantiqshunosi ogistik va induktiv mantiq sistemasi (1843) asarining muallifi.

U xam Berkli,YUm, Kant kabi xodisalarning mohiyatini bilish mumkinligini inkor an .

Inson fakat sezgilar vositasi orkali xodisalarni biladi, sezgilardan tashkarida xech day buyum mavjud bulmaydi deb xisoblagan Miller.

Uningcha hukm, xodisalar o'rtasidagi munosabatlarning ifodasidir. SHu fikrga slangan xolda u hukmlarini 5 turga ajratadi.

Asossiz xolda deduktiv yo'nalishni tanqid qilib,induktiv yo'nalishga ortihcha baxo adi.

Miller yaratgan ilmiy induktiv xulosa chiqarishning metodlari katta axamiyatga ega lgan. Bular:

1.Koldiklar metodi;

2.Tafovvut metodi;

3.Uxshashlik metodi;

4.Yuldosh uzgaruvchilar metodi;

5.YAgona uxshashlik metodi.

U har bir metodning ifodalanish usulini (formulasini) ko'rsatib o'tdi. Bular fanda l metodlari deyiladi.

Dekart deduktiv sistemasi. R.Dekakrt (1606-1650) mashhur faylasuf, ntiqshunos olim. uning falsafiy ta'limotlari Falsafa muqadimasi" asarida o'z ifodasini gan. Mantiqiy qarashlari:

"Uslub haqida mulohazalar risolasida bayon etilgan. U Intuitsiya yordamida har day kishi o'zining mavjud ekanligini, nimalarni o'ylayotganini uchburchak uch ionga ega ekanligini va boshkalarni aniqlaydi. Intuitsiya deganda Dekart xaeliy sani emas, balki soglom aklda tugiladigan barkaror va anik tasavvurni tushingan. kartning mashxur aforizmi:"Men fikr kiliyapman, demak, men mavjudman".

Intuitsiya bilan birga biz deduktsiyadan ham foydalanamiz.

Deduktsiya-avval bilingan narsalar asosida bilishni ta'minlaydigan jarayonni ıunish kerak.

Deduktsiya yordamida fikrning muntazam harakati bilan xulosa hosil qilinadi. duktsiyada ma'lum harakat va muayyan uzluksiz mavjud bo'lib - bu - narsa - iitsiyada yo'qdir.

Deduktsiya yordamida bevosita bilim hosil qilinadi.

Dekart o'z ratsionalizmi bilan mantiq fani taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi.

Leybnitsining muhokamalarni hisoblash mumkinligi g'oyasi. G.V.Leybnits 46-1716) yirik nemis olimi. Falsafiy qarashlarini "Inson aqli haqidagi tajribalar" rida, mantiqiy

qarashlarini "Monodologiya" asarida bayon etgan. Leybnits tafakkur qonunlari idagi ta'limotni kaytadan ishlab chiqdi.

Birinchi, o'ringa ayniyat qonunini qo'yyadi.Bu qonunga ontologik ta'rif beradi: har buyum shu buyumning o'zidadir, ya'ni A-A.dir, V-Vdir va xokazo.

Ikkinchi, uringa ziddiyat konuni kuyadi. Bir vaktda buyum xam mavjud, xam vjud emas bulmaydi. A xam V xam V emas bula olmaydi. Bunda ziddiyat va uchinchi sno konunini birlashtiradi.

Uchinchi, Etarli asos konunida , xamma mavjud narsalar mavjud bulishi uchun etarli sga ega, etarli asossiz birorta vokea chin, xakikiy bulmaydi.

Hozirda simvolik mantiq nomi bilan yuritiladigan mantiqqa asos soldi. Bu borada 6 yilda "Kombinatsiya qilish san'ati haqida" nomli asar yozdi. Tafakkurning turli enlarini, jumladan, tafakkur shakllari va konunlarini matematik usullaridan dalanish yullarini taklif kiladi.

Mantiq ilmining amaliy ahamiyatini yuqori baholaydi.

Mantiqiy ta'limoti quyidagi printsiplarga asoslangan:

1. Har bir tushunchani oddiy qayd qilinadigan boshqa bo'linmaydigan unchalarga keltirish mumkin.

2. Murakkab tushunchalarni ko'paytirish va kesishtirish natijasida keltirib qariladi.

3. Dastlabki oddiy tushunchalar to'plami ziddiyatsiz bo'lishi shart.

4. Har qanday chin mulohaza predikativ hisoblanadi.

5.Har qanday tasdiqlovchi gap shu ma'noda analitik hisoblandiki, uning dikati sub'ektda mavjud bo'ladi.

Mumkin = ziddiyatsiz

zaruriy = inkori ziddiyatli

tasadofiy = inkori ziddiyatsiz

mumkin bo'lmagan = ziddiyatli.

Leybnits matematik mantiqning quyidagi qonuniyatlarini ta'riflab berdi:

Refleksiv qonuni; X-X

Simmetriya qonuni; X-U, U-X.

Tranzitivlik qonuni: [(x = y)< (y = z)- x = z].

**Kant transtsendendal` mantig'i** - I.Kant - (1724 -1804) nemis lasufi. Asarlari:"Sof aql tanqidi", "Prolegonlar", Mulohaza yuritish qobiliyati tanqidi", antiq". U yangi transtsendental` mantiqni yaratdi.T.M. aqlni, umumiy mantiqdan ıli o'laroq faqat shakli jixatidangina emas,balki mazmuni tomonidan ham olib ganish kerak.T.Bilim apriori bilimlarning alohida shakli bo'lib, u tasavvurlarimizning at apriori mavjud bo'lishini, qo'llanilishini, ularning qanday amalga oshishini ıunishimizga yordam beradi.Buning ma'nosi tafakkurni uning shakli va mazmuni igida olib o'rganuvchi mantiqni yaratish zarurligi haqidagi g'oya tashkil etadi.

Gegelning dialektik mantig'i - Kant mantiqiy qarashlarining rivojlantirdi.Uning ıtiqiy qarashlari "Mantiq fani", "Falsafiy fanlar entsiklopediyasi" kitoblarida bayon ngan.Gegel` fikricha, falsafa mantiq shaklida mavjud bo'lib, uning o'rganish ob'ektini ıkkur tashkil etadi. SHuning uchun ham mantiq doirasidan chetga chiqadi , butun liqni o'zida gavdalantiradigan tafakkurning eng umumiy, zaruriy xislatlarini ganuvchi ta'limotga aylandi.

Tushuncha, hukm, xulosa chiqarish o'rtasidagi aloqadorlikni o'rganishga dialektik ıda yondashadi.Dialektika falsafiy bilimning asosiy usuli bo'lib, u formal mantiqdan ıli, tafakkurni birinchidan , uning mazmuni va shakli birligida, ikkinchidan ta-qiyotida olib o'rganadi.Gegel` fikricha, dialektik mantiqni asosiy vazifasi haqiqatni ılash, unga erishish yo'llarini o'rganishdir.Muhokamani to'g'ri qurish uning damchi vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Rassiyada mantiq ilmi. **M. I. Karinskiy (**1840-1917)va uning shogirdi **Rutkovskiy** (1859-1920) yirik rus mantiq shunoslarini bulgan kuprok xulosa chikarish salalari bilan shugilanishgan.Karinskiy aktsiomatik –deduktiv mantiq sistemasini

ishga harakat kilgan . Bunda u tenglik munosabati orkali deduktiv va induktiv xulosa karishni ifodalamokchi bulgan.

Masalan:

Moskva Parijdan sharkda joylashgan .

Parij Frantsiyani poytaxti

Moskva Frantsiya poytaxtidan sharkrokda joylashgan

Karinskiy xulosalarini 2guruxga buladi;

1) «sub'eklarni solishtirish»ga asoslangan ,

2) «predikatlarni solishtirish»ga asoslangan .

(Unda S va R tushunchalari traditsion mantiqka tugri kelmaydi)

Xulosa «S» eki «R» o'rtasidagi aynanlik (tafovut) asosida chikariladi.

Simvolik mantiq. XX-asrning o'rtalarida kelib mantiq ilmida jiddiy o'zgarishlar ir buldi. U Aristotel` mantiqiy sistemasiga asoslangan ananaviy formal mantiqdan dan fark kiladigan , matematik metodlardan keng foydalanadigan simvolik mantiq (matematik mantiq) ning shakilanishi bilan boglik . Uning negizida Leybnits ilgari gan muhokamalarga xisoblash tusini berishining mumkinligini va uning samaradorligi idagi goya etadi. XIX oxiri - XX asr boshlarida J.Bul`,A.M.De-Morgan, CH.Pirs, rege va boshqa olimlar amalga oshirdilar. XXasr boshida mustaqil fan sifatida kllandi. Simvollik mantiq bo'yicha uch jildlik fundamental asar - "Piparia ematika. B.Rasel va A.Uaydxedlar tomonidan yaratildi va u 1910 - 1913 yillarda hr etildi.Bunda ananaviy mantiqning ba'zi muammolari hamda uning doirasida g'oyib lmaydigan masalalar yangicha yondashish asosida simvollik mantiq vositalari yorda- la tahlil etilgan.

2-MAVZU. MANTIQ ILMI VA TIL.
FORMAL MANTIQNING ASOSIY QONUNLARI.

Reja: **2 - soat**

1. Til - axborot belgilar sistemasi. Tabiiy va sun'iy tillarning o'zaro aloqasi.
2. Tilning semantiq kategoriyalari.
3. Ayniyat va nozidlik qonuni.
4. Uchinchi istisno va etarli asos qonuni.

Tayanch iboralar:

Til, til belgisi, sun'iy til, formallashtirish, deskriptiv atamalar, mantiqiy atamalar, pozitsional funktsiya, mulohazalar mantig'i tili, predikatlar mantig'i tili, tafakkur ıuni, to'g'ri muhokama yuritish printsiplari, to'g'ri qurilgan fikr, ayniyat qonuni, ıidlik qonuni, uchinchi istisno qonuni, etarl asos qonuni, avtoritetlarga asoslanish.

Til - tafakkur bilan uzviy bog'langan, fikrimizning bevosita mavjud bo'lishini ninlaydigan va kishilar o'rtasida aloqa o'rnatishga xizmat qiladigan axborot belgilari emasidan iborat.

Til va tafakkurning birligi nutqda o'z ifodasini topadi. Nutq og'zaki va yozma ladi. Til - ijtimoiy mexnat natijasida vujudga keladi. Til yordamida bilimlar hosil nadi, avloddan-avlodga etkaziladi.

Til belgisi - belgi bilish jarayonida boshqa bir predmetning vakili vazifasini ıruvchi u haqda xabarlar berish, uni saqlash, qayta ishlash va imkoniyat ıtuvchi moddiy predmetdir.

Har qanday belgi - til belgisi bo'la olmaydi.Bularga: fotografiya kartochkasi, moq izi termometr, tutun kiradi. Til belgisi simvol - ramzlar shaklida mavjud bo'lib, ı ifoda qiladigan predmetlar bilan tuzulishiga ko'ra hech qanday o'xshashlikka ega ıs.Til belgisining mazmunini u ifoda qilayotgan, ko'rsatayotgan ob'ekt tashkil eta- \merikalik faylasuf CHarls Pirs (1839-1914) belgilar haqidagi fan - semmotikaga asos li.Bu fan til belgisini uch xil yo'nalish bo'yicha analiz qiladi.

1.Semantiqa - (ifoda qiladigan ob'ekt o'rtasidagi munosabatni o'rganadi).

2.Pragmatika - (kishilarning belgilariga munosabatini o'rganadi).

3.Sintaksiz - (Belgilar o'rtasidagi munosabatlarni tilni qurish qoidalarini o'rganadi).

Mantiq fanini ko'proq til belgilarinig semantiqasi qiziqtiradi.

Tabiiy til - tilning ikki turi mavjud.Tabiiy va sun'iy. Til yoki milliy tillar tarixan kllangan tovush (nutq) va grafika (yozuv) ning axborot belgilari sistemasidan iborat. ›iiy til - ob'ektiv olamning va bilimning turli sohalariga tegishli bo'lgan hodisalar ıda ularning xossalari va munosabatlarini qamrab olish va ifoda qilishdek qator :oniyatlarga ega.

Sun'iy til - tabiiy til negizida yaratilgan yordamchi axborot sistemasidan rat bo'lib u mavjud xabarlarni aniq hamda tejamli bayon qilish va uzatish uchun nat qiladi.Sun'iy til hozirgi zamon fani texnikasida keng qo'llaniladi. Kompyuterlar un algaritmik tillar ishlatiladi:"Beysik", "Leksikon" va hokazo.Bulardan ya'ni iiy va sun'iy tillardan ilmiy til tashkil topadi.

Formallashtirish - umumiy mantiq o'zining maxsus ilmiy formallashgan tiliga .Formallashtirish konkret mazmunga ega bo'lgan fikrlarni simvollar bilan ıashtirish ya'ni propozitsional funktsiya hosil qilish, formulalar kiritish, mantiqiy dalar yaratish orqali tafakkurning (fikrning) strukturasini hosil qilish demakdir.

Formallashgan til quyidagi talablarga javob berishi kerak.

1.Asosiy belgilar aniq ifoda etilgan bo'lishi kerak.

2.Ta'riflashning barcha qoidalari ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

3.Formulalarni tuzilishning barcha qoidalari berilgan bo'lishi kerak.

4.Xulosa chiqarish qoidalarining barchasi ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

5.Qo'llaniladigan belgilarning ma'nosini talqin qilish qoidalari ko'rsatilgan bo'lishi ak.

Deskriptiv atamalar. Gap va uning tarkibida nisbatan mustaqil holda mavjud lgan qismlari va mantiqiy atamalar kiradi.Gapda predmetlarni, ularning xossalari va nosabatlarini aks ettiruvchi ifodalar deskriptiv atamalar deyiladi.Deskriptiv atamalar dmetlar nomlari yoki termalar (predmetlar to'plamini aks ettiruvchi ifodalar) va

dikatorlarga(predmetlarning xossalari va munosabatlarini aks ettiruvchi ifodalar)ga linadi.

Mantiqiy atamalar - doimiy mantiqiy qiymatga ega bo'lib gapda deskriptiv nalarni bog'lashda ishlatiladi.Ular o'zbek tilida "Va", "ham", "hamda", "yoki", xud", "barcha", "hech bir", "ba'zi","emas" kabi so'zlar orqali ifodalanadi.

Propozitsional funktsiya- o'zgaruvchi qiymatga ega bo'lgan ifoda bo'lib, bu mat argument bilan almashtirilganda konkret mazmunli fikr hosil bo'ladi.

Masalan "Toshkent - "O'zbekistonning poytaxti" - "Toshkent" -S,O'zbekistonnig taxti - P.S-P ko'rinishiga ega bo'lgan propotsional funktsiya.

Mulohazalar mantig'i tili - hukmlarning ichki tuzilishini o'rganishdan chetlanib, ning o'zaro mantiqiy aloqasini hisobga olgan holda muhokama qilish jarayonini taxlil digan formallashgan mantiqiy sistemasidir. Muloxazalar mantiqiy tili alifbosi, lalar ta'riflarini va ularning talqin qilinishini o'z ichiga oladi. Bu til alifbosi idagilardan iborat.

1.p-q- r propozitsional simvollar, ya'ni hukmlar uchun simvollar.

2... ^ kon'yuktsiya belgisi ("va", "ham","hamda" kabi bog'lovchilar uchun) salan: Ma'ruza tugadi (p) va uning muhokamasi boshlandi (q) degan hukmni r^q klida ifodalash mumkin.

3... v diz'yunktsiya belgisi - "yo", "yoki", "yoxud" so'zlari uchun.

4...- implikatsiya belgisi."Agar" bo'lsa, bo'ladi, degan ifoda to'g'ri keladi.Agar uvchi dars qoldirmasa (P), yaxshi o'zlashtiradi (d) P-Q.

5.Ekvivalentlik belgisi; unga o'zbek tilida "Faqat va faqat shundaki..." degan ibora g'ri keladi."Faqat juft sonlargina (P) 2 ga qoldiqsiz bo'linadi (q) P-Q. tavsif yoziladi.

6.Inkor qilish belgisi. masalan Axmedov Sobir talabadir (P) Axmedov Sobir talaba as (r -- r).

Predmetlar mantig'i tili - muhokama jarayoni hukmlarning ichki tuzilishini obga olgan holda o'rganuvchi formallashgan mantiqiy sistemadir. P.m.t. alifbosiga gi simvollar qo'shish orqali hosil qilinadi.

Ular quyidagilar:

1.a,b,s, ..., predmet nomlarini ifodalovchi simvollar, konstantalar deyiladi.

2.x,y,z... predmetlarning umumiy nomlarini bildiruvchi simvollar.

3.P,Q,R, ...,"P","Q", "R", 1- bir o'rinli predmetlarni, 2- o'rinli predikatorni, P-P nli predikotorni bildiradi.

4.Hukmning miqdorini bildiruvchi simvollar ... V umumiylik kvantori ("barcha", ch bir"),

Hech bir ota -ona farzandiga yomonlik tilamaydi.(x)P (x) E mavjudlik kvantori 'zi", "ayrim" "Ba'zi korxonalar - xususiy E (x) P(x).

Tafakkur kilish xam boshka jaraenlar singari muayyan konunlar asosida sodir adi. Tafakkur konunlari fikrlar urtasida muxim, ichki, moxiyatli, zaruriy va torlanib turuvchi boglikliklarni aks ettiradi. Ular fikr yuritish muloxaza va xokama kilish xamda xulosalar chikarish davomida amal kiladigan konunlardir. ntikiy konunlar mantikiy fikrlashning tugri amalga oshishini ta'minlaydi. Ularni naslik, buzish, almashtirish va ularga rioya kilmaslik, xatolik kabi kusurlarga yul rishga olib keladi.

Formal mantikda fikr tuzilishini aniklash juda muxim bulib, bunda muayyan na va belgilardan foydalaniladi. Fikr tuzilishini tashkil etuvchi belgilar mantikiy garuvchan deb ataladi. Agar turlicha fikrlashni umumlashtirsak, ular "S - P"umumiy inishga tushadi. Jumladan, konkret fikr tasdik mazmunli bulsa "S - P dir", inkor zmunli bulsa "S - P emas" formulasida aks etadi.Masalan, "Xamma S - P dir" nulasiga mos keluvchi konkret fikrlarni misol kilib keltiraylik: "Xamma ukituvchilar ielidir", "Xamma metallar elektr tokini utkazadi", "Barcha kitoblar - bilim nbaidir". Ushbu misollarda mantikiy uzgaruvchi "S" "ukituvchi", "metall", tob"tushunchalarida, "P"esa "zieli", "bilim manbai" kabi tushunchalarda ifodalangan. uningdek, mantikiy fikrda ishtirok etsa xam uzgarmay kolaveradigan suzlar xam adi. Ular "mantikiy uzgarmas" deb ataladi. Masalan, buni "S - P dir" eki "Ba'zi S - ir" formulasiga mos keluvchi ikkita misol orkali kuraylik: "Xamma dinlar - ijtimoiy ; shakllaridir" " Ba'zi talabalar - a'lochidir".

Kurinib turibdiki, ushbu misollardagi "xamma ","ba’zi", "dir" fikrda ishtirok ɛtgan bulsada, lekin kancha takrorlanmasin ular amalda uzgarmay kolaveradi. rlash tuzilishini aks ettiruvchi formulalarni konkret fikr bilan almashtirganda, ıma vakt tugri fikr xosil bulaveradi. Demak, tafakkur konuni deb fikrlar urtasidagi ıtikiy uzgaruvchilarni xar kanday fikr mazmuni bilan almashtirganda xam tugri xokama xosil buladigan fikriy alokalarga aytiladi.

Tafakkurning asosiy konunlari turtta: ayniyat konuni, ziddiyat (nozidlik) konuni, inchisi mustasno konuni, etarli asos konuni.

Bu konunlar tafakkurning barcha formalarida katnashadi va kundalik xaetimiz omida xar birimiz fikr yuritganda ulardan u eki bu tarzda foydalanamiz. Ularni chalik yaxshi bilishimiz va amalda e’tibor berishimiz konkret fikrlashimizda uz ini topadi. Bunga ishonch xosil kilish uchun ularning xar biri tugrisida batafsil talaylik.

A y n i ya t k o n u n i

Ayniyat konuni tafakkurning muxim konunlaridan biri bulib, xar bir fikr, xokama anik bulishini nazarda tutadi. Bu konunga kura tafakkur jaraenida xar bir fikr an bir ma’noda ishlatilmogi lozim. YA’ni ma’lum muxokama eki baxsda muayyan uz ma’nosini aynan saklab koladi, boshkacha aytganda u uziga aynandir. Ayniyat ıunining formulasi - "A - A dir". Bunda mantikiy uzgaruvchi A xar kanday fikrni latadi. Bu konundan tafakkur kilishda turli fikrlarni almashtirib yubormaslik, bir `nodagi fikrni boshka ma`noda kullamaslik zarurligi tugrisidagi mantikiy talab kelib kadi. Unga xar bir kishi barcha xolda uz fikrlashida, nutkida, suxbatida rioya kilishi ır. CHunki ayniyat konuniga amalkilish fikrda chalkashliklar, tushunmovchiliklar va ɔvard okibatda xatoliklarga yul kuyishdan asraydi. Masalan, "uch" suzi rakamni ı, bir predmetning uchini xam anglatadi. SHuning uchun ushbu suzdan dalanilganda ayniyat konuniga rioya kilish kerak.

"A-A dir" formulasi fikrdagi mantikiy uzgaruvchi xajmlarining tengligini ˌlatadi. Masalan, "Uzbekiston Respublikasi Prezidenti "

ʌ.Karimov). "Uzbekiston XXI asr busagasida" asarining muallifi (I.A.Karimov).

Bu fikrlar xajman teng. Xar ikkala fikrdan xam foydalanish urinli buladi va ɩkkurda noizchillikka olib bormaydi.

Ayniyat konunini buzish kanday okibatga olib kelishi mumkinligiga kadimgi ɩon falsafasida mashxur bulgan s o f i z m nomli klassik okimni misol kilib keltirish mkin. Sofistlar suxbatdoshni maglub kilish maksadida kasddan tushunchalarni ɩashtirib yuborish va nourin ishlatish yuli bilan fikr yurituvchilardir."Sofizm" ining ma’nosi xam jurttaga mantikiy xato kilish demakdir. YUzaki karaganda ıstlar muxokamasi tugri bulib tuyuladi, birok aslidanotugri, mantik konun-dalariga zid fikr yuritishadi. Xususan, tafakkurning ayniyat konuni ularning nozaralarida buziladi. Masalan, sofistlarning mantik tarixida mashxur bulgan oxdor" degan muxokamasini olib karaylik:

Bor narsangni yukotmagan bulsang, uzingda buladi. Sen shoxingni ꞇotmagansan.

Demak, sening shoxing bor.

Kurinib turibdiki, Bu erda mantikiy xulosa mutlako notugri. CHunki unda ayniyat ɩuniga amal kilinmagan, YA’ni kullanilgan "shox "tushunchalari aynan emas, ning uchun fikriy izchillik buzilib, xulosa esa notugri chikkan

Xozirgi davrda xam ayniyat konuniga rioya kilmasdan ataylab fikrda lkashlikka yul kuyishni niyat kilgan kimsalarni uchratishimiz mumkin. Masalan, uz nishlarini yashirish maksadida ba’zi jinoyatchilar jazodan kutulib kolish maksadida ızm usulidan foydalanadilar.

Aksincha,fikrlash madaniyati yukori bulgan kishilar ilm-fanda, ilmiy suxbat va ɹmanlarda,yiginlardagi muxokama va munozaralarda fikrlarning anik va ravshan ishiga katta e’tibor beradilar. Bu bilan esa ular uzgalarni mantikiy koidalarga amal shiga va tafakkur talablarini bajarishga chakiradilar.

Z i d d i ya t (n o z i d l i k) k o n u n i.

Ziddiyat konunining moxiyati - biron-bir predmetga nisbatan aytilgan ikki ama-karshi fikr ayni bir vaktning uzida va ayni bir nisbatda birdaniga chin bulishi ımkin emas. Uning formulasi "A-A emasdir".

Ushbu konun tafakkur jaraenida ziddiyatga yul kuymasdan fikrlashni anglatadi. predmet bir vaktning uzida ikki zid xislatga ega bulmaganidek, ya’ni bir vaktda,bir roitda u xam "ok", xam"kora " bulmaganidek,fikrlash jaraenida xam bunday diyatga yul kuyib bulmaydi. Agar bu predmetning uzi ma’lum bir xususiyat eki giga ayni bir vakt va ayni bir sharoitda xam ega bulishi, xam ega bulmasligi mumkin ıs ekan, xuddi shuning uchun tugri tafakkurdaxam unga nisbatan bir-biriga zid ikki ımni aytish, ya’ni fikrdaziddiyatga yul kuyish mumkin emas. Ana shu bois, ziddiyat ıuni, aslida, ziddiyatga yul kuymaslikni talab etuvchi, zid fikrlilikni oldini olishga atilgan nozidlik konuni desa xam buladi.

Fikrlashda izchil bulishni va tugri, rost fikr yuritish bir vaktning uzida, bir ’noda bir-birini inkor etuvchi fikrlarga asoslanib bulmaslikni anglatadi.

Mantikiy tafakkurdagi ziddiyat bulmasligini e’tirof etish real vokelikdagi xaet diyatlarini e’tirof etishdan fark kiladi. Xaet ziddiyati, ob’ektiv reallikdagi diyatlar predmet va xodisalarga oid ichki ziddiyatni, ya’ni dialektik ziddiyatni latadi. Ular ob’ektiv vokelik rivojlanishi va xarakatlanishi jaraenida bir nuktada tab turmasligini bildiradi. Demak, dialektik ziddiyat rivojlanish manbaidir. Inson mlari va butun fan rivoji xam ana shu ziddiyat asosida sodir buladi.

Dialektik ziddiyat tafakkurda mantikiy ziddiyat konunini, anikrogi diyatsizlikni, fikrlarning izchil,tugri bulishini nazarda tutadi. Ziddiyatli vokelikning xiyatini muxokamada tartibli, pala-partish bulmagan, bir-biriga zid bulmagan osalarda aks ettirish lozimligini bildiradi. Aks xolda fikrlashda xakikatga erishib maydi.

Fikrlarning ziddiyatsiz bulish lozimligini ma’lum shart-sharoitni takozo etadi. susan, biron predmetga nisbatan aytilgan zid fikr bir vaktning uzida rost

maydi,agar vakt omili e'tibordan sokit kilinsa bu zid fikrlar tugri bulishi mumkin. salan, Axmad - a'lochi talaba.

Axmad - a'lochi talaba emas. Ushbu misollardagi fikr bir vaktda sodir aetgan bulsa, fikriy ziddiyatga kelib kolinadi, agar biron bir muddat oradan utgan sa,bu fikrlash jaraeni tugri bulishi mumkin.CHunki Axmad xozir a'lochi bulib,ma'lum tdan sung emon ukietganligi uchun a'lochi talaba bulmay kolishi xam mkin.Ziddiyat konuniga xos yana bir xususiyat shundan iboratki,bir ma'noda ikki fikrning tugri bulishi mumkin emasligidir.Ammo turli ma'noda kullanilgan zid lar tugri bulishi mumkin.Masalan,Orol - kuli katta kul. Orol - kuli kichik kul. Ushbu ol kaysi ma'noda fikr yuritilaetganligi aniklansa,aytaylik,Issik kulga nisbatan Orol a, Boykolga nisbatan Orol kichikligi ma'nosi asos kilib olingan bulsa, albatta day fikrlash tugridir.

Kurinib turibdiki,mantikiy ziddiyat konuni tafakkurda ziddiyatga yul masdan, izchil, tartibli va rost fikrlashga undaydi. Unga amal kilmaslik esa bu tikiy konunni notugri talkin kilishga, fikrda xakikatga erishishdan chekinishga, uning iga chalkashlik,noizchillikka olib boradi. Tafakkurning bu konuni moxiyatini yaxshi llash va amalda mantikiy fikrlashda kullay bilish utkir zexnlilikdan darak beradi. day utkir zexnlilikning erkin misoli sifatida mashxur faylasuf shoir Umar yemning kuyidagi ruboiylarini mantikiy ziddiyat konuniga amal kilishning oliy unasi sifatida keltirish mumkin:

Xamma narsalarni yaratib Ollox,
Nimaga sindirib otadi, e vox,
YAxshi bulsa nega parchalab uni,
Emon bulganda ayt, kimdadir gunox?

Azaldan loyimni korganda Xudo,
Bilardi fe'limdan ne bulur paydo.
Xukmidan tashkari emas gunoxim.
YAna nechun maxsharda beradi jazo.

U ch i n ch i s i m u s t a s n o k o n u n i.

Tafakkurda tugri fikrlashda muxim axamiyatga ega bulgan mantikiy konunlardan a biri uchinchisi mustasno konunidir.Uning moxiyati kuyidagicha ifodalanadi:bir-arini inkor kiluvchi ikki xukmning biri tugri (xakikat) buladi. Bu konunning nulasi: "A eki V eki V emas".

Uchinchisi mustasno konunining mazmuni shundan iboratki, fikrlash jaraenida i fikrni biri tugri ,ikkinchisi xato bulib, uchinchisi mustasno, ya’ni bulishi mumkin as.

Bir-biriga karama-karshi bulgan xukmlar misolida ushbu konunning moxiyatini ib chikamiz:

1."Agar talaba yaxshi tayerlansa,imtixonni muvaffakiyatli topshiradi" va "Agar ba yaxshi tayerlansa, imtixonni yaxshi topshira olmaydi"

2."Kaldirgochlar pastlab uchsa, xavo ayniydi" va "Kaldirgochlar pastlab uchsa, o aynimaydi".

Bu xukmlarning biri tugri bulsa, ikkinchisi albatta xato,uchinchisi bulishi mkin emas.

Uchinchisi mustasno konuni fikrda izchillikka erishish va rost gapirish uchun ximdir. SHu bilan birga esda tutish lozimki,bunda bir xukm ikkinchi bir xukmni inkor anda,ayni bir narsaga va ayni bir vaktga nisbatan olinadi. Masalan,yukoridagi nchi misolimizda gap aynan bir talaba tugrisida borgandagina tugri buladi.Agar nchi va ikkinchi xukmlarda ikkita talaba tugrisida gap borsa,unda bu fikrda inchisi mustasno konuni amal kilmaydi.

Uchinchisi mustasno konunini ziddiyat (nozidlik) konunidan farklash kerak. zaki karalganda ular bir-biriga uxshash. Uxshashlik shundaki, ikkisida xam bir-biriga ama-karshi bulgan xukmlar olinadi. Lekin shunday karama-karshi xukmlar borki, nozidlik konuniga buysunadi,ammo uchinchisi mustasno konuniga esa ysunmaydi. Masalan:

1 "Okkushlar ok buladi" va "Okkushlar ok bulmaydi" Bu xukmlar nozidlik ıuniga buysunadi,chunki ulardan fakat bittasi tugri deyish notugri. Gap ndaki,uzok vakt odamlar okkushlar fakat ok buladi deb xisoblab kelishgan,birok ;ungi kunda boshka rangli okkushlar xam ma'lum. Demak, bu xukmlarga nisbatan inchi tugri xukm xam mavjud. Uchinchisi mustasno konuniga kura, bir-biriga ama-karshi xukmlarning biri albatta tugridir. Ammo uchinchisi mustasno konuniga 'sunuvchi barcha xukmlar uz tuzilishiga kura nozidlik konuniga buysunadi.

E t a r l i a s o s k o n u n i.

Tafakkurda fikr izchilligi va ziddiyatsiz bulishga erishish uchun zarur buladigan ıtikiy konunlardan yana biri etarli asos konunidir.

Bu konunning moxiyatm kuyidagicha, ya'ni tafakkur jaraenida xar bir rost fikr :li asoslarga ega bulmogi zarur. Xar bir fikr,muloxaza va muxokama chin bulishi un isbotlangan dalillar erdamida asoslab berilishi kerak.Uning formulasi:"V- ri,chunki A asosga ega".

Kundalik xaet davomida turli fikrlardan foydalangan xolda muloxaza itamiz. Bunda barcha fikrlarni isbotlab gapirish shart emas. Masalan, kush mokda, kech kirdi, tong otdi kabi fikrlarni isbotlash uchun dalil izlash mantikka dir. CHunki ularni oddiy kursatish bilan ifodalash etarlidir. Ular mantikiy isbotni talab naydi.

Ularni oddiy kuz bilan kurish orkali ishonch xosil kilish mumkin. SHuningdek, ‹i kara ikki-turt","butun bulakdan katta " xukmlarini xam isbotlash shart emas. rning chinligiga odamlar xaet tajribalari davomida cheksiz marta ishonch xosil shgan.

Birok fanda, insonning kundalik xaetida kuplab shunday fikrlar uchraydiki, :ning chinligi oldindan isbotlangan boshka bir fikr bilan isbotlanadi.

Masalan: Axmad a’lochi talabadir, chunki u barcha fanlardan yaxshi ukiydi. nir elektr tokini yaxshi utkazadi,chunki temir metaldir. Xar bir metall elektr tokini azadi.

Talabaning a’lochi bulishi uchun talab kilinadigan zaruriy shart,albatta,fanlarni shi uzlashtirishidir. SHuning uchun uning asosida Axmadning a’lochi talabaligi etarli slab berilmadi. Keyingi misolda esa barcha metallarga xos bulgan xususiyat-elektr ini utkazishi tajribada sinovdan utkazilgan. Ana shunga asoslanib temir xam metall ganligi uchun elektr tokini utkazishi tugrisida mantikiy xulosa chikarilmokda.

Demak, tafakkur jaraenida fikrlar rost bulishi uchun xar safar xam tajribaga eki llarga murojaat kilavermasdan, rostligini tasdiklaydigan fikrlar asosida xam ntikiy fikr yuritish mumkin. Etarli asos konuni aynan ana shu narsani anglatadi.

Etarli asos konuni boshka mantikiy konunlarga tayanadi, chunki ularni nasdan turib, asoslarni fikrlash mumkin emas.

Mantik ilmi uchun xar kanday asossiz, uydirma, vokelik bilan boglik magan fikrlar, akidalar yotdir.

Fikrlash jaraenida, nutkda, tartibli, ishonarli, isbotli, asoslikka erishish muxim ntikiy maksaddiir. Bu maksadga erishish uchun mantikiy tafakkur konunlarining xiyatini bilish va amalda fikrlash davomida ularga kat’iy rioya kilishning axamiyati iesdir.

3-MAVZU. TUSHUNCHA VA HUKM.

Reja: 2 - soat

1. Tushuncha tafakkur shakli sifatida.
2. Tushunchalar bilan olib boriladigan mantiqiy amallar.
3. Hukm va uning turlari.
4. Hukmlar o'rtasidagi munosabatlar.

Tayanch iboralar:

Predmet belgisi, umumiy belgilar, muhim belgilar, taqqoslash, analiz, sintez, traklashtirish, umumlashtirish, so'z tushuncha, tushunchaning mazmuni, ıunchaning hajmi, tushunchaning mazmuni va hajmi o'rtasidagi teskari nisbat qonuni, ımiy tushuncha, yakka tushuncha, ayiruvchi tushuncha, to'plovchi tushuncha, trakt tushuncha, konkret tushuncha, nisbatsiz tushunchalar, nisbatdosh tushunchalar, ›iy tushuncha, salbiy tushuncha, tushunchaning mantiqiy tavsifi, taqqoslanadigan ıunchalar, taqqoslanmaydigan tushunchalar, sig'ishadigan tushunchalar va ular :asidagi munosabatlar (moslik, qisman moslik, bo'ysunish), sig'ishmaydigan ıunchalar va ular o'rtasidagi munosabatlar (birga bo'ysunish, qarama-qarshi, zidlik), ıunchalarni umumlashtirish, tushunchalarni chegaralashtirish, tushunchani bo'lish, ssifikatsiya (turkumlash), tushunchani ta'riflash, real ta'rif, nominal ta'rif, genetik ta'- tasvirlash, tavsiflash, ostensiv ta'riflash, hukm, gap, predikat, bog'lovsi, kvanetorlar, liy hukm, murakkab hukm, hukmda terminlar hajmi, hukmlarning modalligi, mantiqiy drat, savol, javob, norma, normativ hukmlar.

Tafakkurning muxim shakllaridan biri tushunchadir.CHunki inson tushunchalar amida fikrlaydi va bir-birlari bilan uzaro mulokotda bulib,fikr almashadi.Uzini urab an ob'ektiv olam konuniyatlari va moxiyatini bilish xam tushunchalar,kategoriyalar amida amalga oshiriladi.

Tushuncha vokelikning inson ongida aks etish natijasida paydo buladi. obarin, tushunchalar moddiy dunedagi predmet va xodisalarning umumiy belgi, xossa

xususiyatlari inson miyasida aks etishidan iborat. Xar bir kishi kundalik xaeti omida kuplab tushunchalardan foydalanadi. Masalanb
am","olam","uy","kucha","maktab","mashina","aka","uka","opa","bozor" va x.k. Bu ıunchalarda vokelikdagi biron bir predmet,narsa eki xodisa aks etgan. Tushunchalar ning inson miyasida in'ikos etishining natijasidir. Inson vokelikka nisbatan nosabati davomida turli predmet va xodisalarga xos bulgan muxim, umumiy ıonlarni ajratib, tushunchalarda umumlashtiradi. Natijada turli tushunchalar paydo adi. Kundalik xaetda kuzga tashlangan belgilar asosida xosil buladigan ıunchalardan ilmiy tushunchalar biroz fark kiladi. Ilmiy tushunchalar vokelikning ektiv konunlarini, zaruriy tomonlarini
ochib beradi. Masalan, "atom", "molekula", "massa", "kuch", "kuvvat", "tok" kabi ıunchalar ilmiy tushunchalardir.

Tushuncha tafakkurning muxim formasi sifatida bir kator xususiyatlarga ega. arning orasida xarakterlisi uning umumiyligidir. YA'ni tushuncha predmet va lisalarning umumiy tomonlarini aks ettiradi. Masalan, "Daraxt" tushunchasini ık,unda barcha daraxtlarga xos bulgan umumiy xususiyatlar umumlashgan xolda aks ın. Bu belgilar va xususiyatlar muxim bulib, predmetning moxiyatini ifodalaydi.

YUkoridagilardan kelib chikkan xolda aytish mumkinki, tushuncha deb dmet va xodisalarning umumiy, muxim, uziga xos belgi va xususiyatlarini aks radigan tafakkur shakliga aytiladi.

Tushuncha v a suz.

Tushuncha borlikdagi predmet yoki xodisalarning in'ikosidan iborat. SHuning un tushunchani kurib, eshitib, sezib yoki xidlab bulmaydi. Tushunchadan foydalanish tda suz yordamida amalga oshiriladi. SHuning uchun tushuncha bilan suz uzaro uzviy likdir. Suz tushunchaning moddiy asosidir. Tushunchani suzdan ajratish mumkin ıs. Xar bir tushuncha suz orkali ifodalanadi. Agar tushuncha tafakkur kategoriyasi oblansa, suz esa til kategoriyasidir. Tushuncha predmet eki xodisani aks ettirsa,suz ularning nomini ifodalaydi.Tushunchaning nomlarda ifodalanish shakli esa turli bulishi mumkin.Masalan "kitob" tushunchasi rus tilida "kniga",ingliz tilida "a

k",nemis tilida "das Buch"kabi ifodaga ega.Bunday misollarni kuplab keltirish mkin.Ular turli shakllarda ifodalansada,bitta predmetni aks ettiradi.Nomlar bitta dmetni (masalan "kuesh","Axmad"),predmetlar turkumini (masalan "xalk","daraxt"), lisa eki jaraenlarni (masalan "tinchlik", "emgir") aks ettirishi mumkin.

SHunday kilib, tushuncha bilan suz uzviy boglikdir. Tushuncha suzda lalanadi, suz esa til birligidir. SHuning uchun tilda ishlatiladigan barcha suzlar til cibini,uning lugat boyligini tashkil kiladi.

Tushunchalarning mazmuni va xajmi.

Xar bir tushuncha mazmun va xajmga ega buladi.SHuning uchun tushunchaning zmuni va xajmi uning mantikiy tarkibini tashkil kiladi. Tushunchaning mazmuni anda unda aks etgan predmet eki xodisaga xos bulgan belgilarning yigindisi iuniladi.

Tushunchaning xajmi deganda esa unda aks etgan predmet eki xodisaning indisi tushuniladi.

Masalan, "metall" tushunchasining mazmuniga metallarga xos gilar:kattiklik,elektr utkazuvchanlik,issiklik utkazuvchanlik,kabi bir kator xossalari indisi kiradi."Metall "tushunchasining xajmiga esa barcha metallar kiradi.

Tushunchaning mazmuni va xajmi uzaro uzviy boglangan bulib, bu bogliklik cari nisbatda buladi. YA'ni tushunchaning xajmi kengaysa mazmuni torayadi va zlashadi, eki aksincha,tushunchaning xajmi toraygan sari mazmuni esa kurlashadi va boyiydi.

Masalan, "shaxar" va "Fargona shaxri" tushunchalarini takkoslasak, nchisida, xajmi keng, chunki "shaxar" tushunchasi xajmiga er yuzidagi barcha shaxarlar kirmokda, birok mazmun ancha tor, chunki "shaxar" ıunchasining mazmuniga umumiy bulgan uni boshka xildagi axoli yashaydigan lardan farklantiruvchi belgilar kirayapti, xolos. "Fargona shaxri" tushunchasida esa n ancha tor, chunki uning xajmiga endi barcha shaxarlar emas, balki Fargona xrining uzi kirayapti. Ammo ushbu tushunchaning mazmuni "shaxar" tushunchasi zmuniga kura ancha chukur va keng, chunki unga Fargona shaxriga xos bulgan, uni

hka shaxarlardan ajratib turuvchi geografik, demografik, madaniy, iktisodiy kabi gilar kiradi.

SHunday kilib, tushuncha mazmun va xajm birligidan iborat. Mazmunsiz xajmli kajmsiz mazmunli tushuncha bulmaydi.

Tushunchaning xajmi tor eki kengligiga kura jins tushuncha eki tur tushunchaga tiladi. Jins tushuncha deb xajmi kengrok bulgan,tur tushuncha deb esa xajmi ok tushunchalar tushuniladi.Masalan "Daraxt","Olma daraxti"tushunchalarida nchisi jins tushuncha,ikkinchisi tur tushuncha buladi.CHunki "daraxt "tushunchasiga cha daraxtlar katori olma daraxti xam kiradi,lekin "olma daraxti" tushunchasida bu umuman olganda daraxt xisoblansada,birok bu tushunchaga fakat olma mevasi digan daraxtlar kiradi, xolos. Xamma vakt jins tushunchalari tur tushunchaga batan oliy buladi. CHunki jinsga xamma vakt tur uxshash belgilari bilan buysunadi.

Mantikda jins tushunchasi nisbiy buladi. CHunki agar fikrlashda bir jinsdan yukori ga karab boriladigan bulsa, birinchi jins tushuncha, albatta , tur tushunchaga aylanadi, xol cheksiz davom etmaydi, balki eng umumiy jins tushuncha -ilmiy egoriyalargacha davom etadi. Bu xil kategoriyalar xar bir fanda bulib, ular ushbu fan un uz bilish ob'ektini urganishda asosiy vositalardan biri bulib xizmat kiladi.

Tushunchalarning turlari

Tushunchalar uz mazmuni va xajmiga kura bir-biridan fark kiladi. SHuning uchun nechta turlarga bulinadi. Tushunchalar xajmi jixatidan, avvalo, yakka va umumiy unchalarga bulinadi. YAkka tushunchalar deb odatda yakka, aloxida predmet eki lisalarni aks ettirgan tushunchalarga aytiladi. Masalan, "Muxammad", "Prezident", zbekiston Respublikasi" va boshk.

YAkka tushunchalarda vokelikdagi ayrim predmetlar aks etib, ob'ektiv borlikning gimizdagi ifodalanish shakllaridan biridir.

Ammo yakka predmet eki xodisalar ayrim xolda, bir-biri bilan boglanmagan xolda vjud bulmaydi. Masalan "Olma daraxti" tushunchasi "daraxt " tushunchasi bilan, rgona shaxri" tushunchasi "shaxar" tushunchasi bilan uzviy bogliklikda mavjud adi. YAkkalik bir joyda, albatta, umumiylik xam mavjud buladi. Ob'ektiv dunyo

atgina ayrimlikdan, yakka xoldagi predmet va xodisalardan iborat emas. Ayrimlik ng bir tomoni, xolos. Uning boshka bir tomoni xam borki, bu uning bir butunligi, bir bilan boglikligidir. Bu bogliklik mantikiy tafakkurda umumiy tushunchalarda lalanadi. Binobarin, bir yoki bir nechta turkum predmetlarning umumiy tomonlarini ettiruvchi tushunchalar umumiy tushuncha deb ataladi.

Masalan, "daraxt", "daryo", "inson", "jamiyat "kabi tushunchalar umumiy ıunchalardir.

Umumiy tushunchada bir nechta predmet yoki xodisa aks etganligi uchun xajmi gdir. Umumiy tushunchalar chegaralangan mikdordagi predmetlarni xam aks ettirishi mkin. Masalan, "Osiyo mamlakatlari","Tabiiy fanlar", "Fargona politexnika instituti balari" kabilar. SHuningdek, umumiy tushunchalar chegaralanmagan mikdordagi dmetlarni xam aks ettirishi mumkin. "daryo", "yulduz", "kitob" kabilar. Bunday ıunchalar chegaralanmagan tushunchalar deyiladi. Bundan tashkari xajmsiz ıunchalar xam bor. Masalan, "pul", "farishta" kabi tushunchalarning xajmini klashning iloji yuk.

Xajmiga kura fark kiluvchi tushunchalar orasida tuplam tushunchalar xam mavjud. ıday tushunchalar bir turkum predmetlarni bir butun yaxlit xolda aks ettiradi. salan, "armiya"- askarlar tuplami, "xalk" -kishilar tuplami, "urmon"-daraxtlar lamidir.

Bu tushunchalarning tuplam xarakteri shundaki, xech kachon bir askar armiya bula ıaydi, bitta daraxt urmon bulishi mumkiin emas yoki bir kishini xalk deb bulmaydi. ɔlam tushunchalar yakka tushunchalar va umumiy tushunchalardan iborat buladi ish mumkin.

Tushunchalarning mazmuniga kura turlari orasida konkret va mavxum (abstrakt) ıunchalar mavjudligini farklash lozim.

Konkret tushunchalar deb real predmet va xodisaldarni aks ettirgan tushunchalarga ladi. Masalan, "mashina", "institut", "talaba", "tog", "sayyora" kabilar. Bunday ıunchalar real vokelikda real predmet xodisalarni muayyan yaxlitlikda ifodalaydi.

Tafakkurda fikrdan ajratib olinib, mavxumlashtirilgan xolda aks ettirilgan dmetlarning xususiyat va belgilari mavxum tushunchani bildiradi. Mavxum ıunchalarda predmet yoki xodisa yaxlit xolda emas, balki ularga xos bulgan usiyatlar ajratilgan xolda, mavxumlashtirilib aks ettiriladi. Masalan, “tinchlik”, ıglik”, “adolat”, “muxabbat”, “mangulik”, “samaradorlik” kabilar. Tushunchalarni zmuniga kura abstrakt va konkret tushunchalarga bulish mantikiy fikrlash jarayonida xim axamiyatga ega.

Tushunchalar mazmuniga karab musbat (ijobiy) va manfiy (salbiy) tushunchalarga ı bulinadi. Musbat va manfiy tushunchalar fikrlash jarayonida predmetlarga tegishli gi va xossalarni tasdiklash yoki inkor kilish okibatidir. Agar tushunchada belgi borligi liklanayotgan bulsa, u musbat tushuncha, aksincha inkor etilayotgan bulsa, manfiy ıuncha buladi. Masalan, “botir”, “jasur”, “savodli”, “madaniyatli” kabilar musbat ıunchalardir, “kurkok”, “nomard”, “savodsiz”, “madaniyatsiz ” kabi tushunchalar esa ıfiy tushunchalarga kiradi.

Mazmuniga kura tushunchalar nisbatli va nisbatsiz tushunchalarga xam bulinadi. batli tushuncha deb, biron bir tushuncha boshka bir tushuncha orkali bilinadigan ıunchaga aytiladi. Masalan, “ukituvchi ”, “ustoz”, “oila”, “ustkurma” kabi ıunchalar nisbatli tushunchalardir. CHunki, masalan, “ukituvchi ”tushunchasi uvchi ” tushunchasi orkali, “ustoz” tushunchasi “shogird” tushunchasi orkali va x.k. nadi. Keyingisi bulmasa ushbu tushunchani ifodalash mumkin bulmagan bulardi.

Agar tushuncha boshka tushunchalarsiz xam ifodalanadigan va bilinadigan bulsa, u ɔatsiz tushuncha buladi. Bunga misol, “davlat”, “kitob ”, “bino” kabilar bulishi mkin.

SHunday kilib tushunchalarning turlarini kuyidagi sxema orkali umumlashtirib /irlash mumkin.

Tushunchalarning xajmi va mazmuniga kura turlari.

Tushunchalar urtasida xilma-xil munosabatlar mavjub buladi. Bu munosabatlarni sh va fikrlash jarayonida ularni e’tiborga olish tugri fikrlashda muxim axamiyatga . Tushunchalar urtasidagi munosabatlarning xarakteriga karab takkoslanadigan va

ꝁoslanmaydigan tushunchalarga bulinadi. Bir-biri bilan uxshash, mazmunan yakin nosabatdagi tushunchalar takkoslanadigan tushunchalardir. Masalan, “ruchka”, “ukuv oli” tushunchalari uzaro takkoslanadigan tushunchalarga kiradi. CHunki ular urtasida ro boglik bulgan munosabatlarning mavjudligi mantikan takkoslashga imkon beradi. ok mazmun jixatidan uzok bulgan tushunchalar borki, ularni takkoslanmaydigan ıunchalar deyiladi. Masalan, “talaba”, ”sayyora” tushunchalari mazmunan bir-biridan k bulib, ularni mantikiy takkoslashni iloji yuk. Mantik ilmi uzaro takkoslanadigan ıunchalarni urganadi. Takkoslanadigan tushunchalar uzaro turlicha munosabatlar ali boglangan. Bu munosabatlar uzaro sigishadigan va sigishmaydigan nosabatlarga bulinadi.

Agar tushunchalarning xajmi bir-biriga tulik yoki kisman bulsada mos kelsa, ular shadigan munosabatdagi tushunchalar buladi. Masalan, “18-96 M guruxi talabasi”, rgona politexnika instituti talabasi”, “Talaba” tushunchalari urtasida sigishadigan nosabat bor. CHunki bu tushunchalar xajmlari bir-biriga tulik mos keladi.

Birok tushunchalar urtasida sigishmaydigan munosabatlar xam buladi. Bunday ıunchalarning xajmlari bir-biriga mos kelmaydi, ya’ni ular urtasida yoki karama-shilik munosabati yoki ziddiyat munosabatlari buladi. Bu munosabatlarni aloxida-xida batafsilrok kurib chikaylik, Demak, tushunchalar urtasidagi sigishadigan nosabatlar: ayniyat munosabati, buysunish munosabati, kisman buysunish munosabati aridan iborat; sigishmaydigan munosabatlar esa karama-karshilik munosabati, diyat munosabati va birgalikda buysunish munosabatlaridan iborat.

Ayniyat munosabati.

Xajmlari teng bulgan tushunchalar urtasida ayniyat munosabati mavjuddir. Ayniyat nosabatidagi tushunchalar, garchi turli xil mazmunli bulsa xam, birok xajmi teng adi, ya’ni aynan bir predmetni aks ettiradi. Masalan, “Uzbekiston Respublikasi zidenti”, “Uzbekiston XXI asr busagasida” asarining muallifi, tushunchalari urtasida

.iyat munosabati mavjud. CHunki ularning barchasida aynan bir kishi -I.A.Karimov risida gap bormokda.Agar ushbu tushunchalar urtasidagi munosabatni sxema xolda lalasak kuyidagi kurinishga ega buladi:

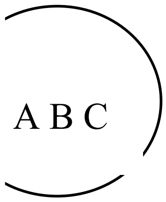

(A, V,S - bu erda tushunchalarning shartli belgilari)

Buysunish munosabati.

Bir tushunchaning xajmi boshka tushunchaning xajmiga nisbatan keng bulib, ingisini uz ichiga tulik olsa, bunday tushunchalar urtasida uzaro buysunish nosabati buladi. Tafakkur jarayonida bunday tushunchalardan kuplab foydalanamiz. salan, “Amudaryo” “daryo” tushunchalari urtasida buysunish munosabati bor. CHunki ıudaryo xam daryo tushunchasiga tulik kiradi, birok daryolar fakat Amudaryodan rat emas, balki boshka daryolar xam ushbu tushunchaga kiradi. YA’ni birinchisining ni ikkinchidan ancha keng va uni tulik uz ichiga kamrab oladi. Bu xil munosabat ma xolda kuyidagicha buladi:

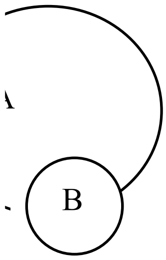

(Bu erda A- “daryo” tushunchasi

V- “Amudaryo”tushunchasi)

Kisman buysunish munosabati.

SHunday munosabatlar borki, ular mazmun jixatidan xar xil bulsada, ularning nlari kisman bir-biriga mos keladi. Masalan, “Talaba”, “Sportchi” tushunchalari ısida kisman buysunish munosabati mavjud. CHunki talabalarning bir kismi sportchi, rtchilarning bir kismi talabalardir. SHuning uchun bunday tushunchalar urtasidagi nan moslik munosabati kuyidagi sxemada ifodalanadi.

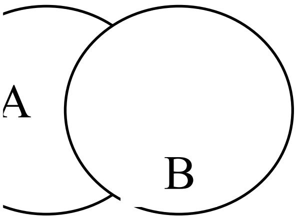

(Bu erda A- “talaba” tushunchasi

V- “sportchi”tushunchasi)

Karama-karshilik munosabati.

Karama-karshi munosabatdagi tushunchalar sigishmaydigan tushunchalarga kiradi. ıdalik xayotda fikrlash davomida bu tushunchalardan keng foydalaniladi. Masalan, ınd-past, issik-sovuk, yaxshi-yomon kabilar . Karama-karshi munosabatdagt ıunchalar biron bir predmetga xos bulgan belgining borligi shu bilan birga boshka bir gining yukligini inkor etish asosida karama-karshi bulgan belgining mavjudligini satib beradi. Bunda bir umumiy belgi doirasida bir-birini inkor etuvchi ikki tushuncha umiy tushuncha xajmini tuligicha ifoda eta olmaydi va kamrab xam ola olmaydi. salan, “baland” va “past”, yoki “ok”, “kora” tushunchalarining biror urtancha ning masalan, “balandrok”, “pastrok”, “okrok”, “korarok” kabi tushunchalarning ishi tabiiydir. SHuning uchun karama-karshilik munosabatidagi tushunchalar formal ıtikning nozidlik konuniga buysunadi va sxema xolda kuyidagicha ifodalanadi:

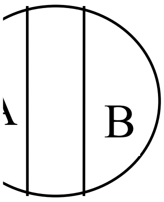

(Bu erda A-”baland”tushunchasi

V- “past” tushunchasi)

Zidlik munosabati.

Zidlik munosabati xam sigishmaydigan tushunchalar urtasida buladi va ularning ınlari uzaro sigishmaydi. Bu munosabat muayyan umumiylikka ega bulgan ıunchalar orasida buladi va shu umumiylik doirasida uchinchi tushunchaning vjudligi mutlako inkor etiladi. SHuning uchun bu tushunchalar urtasida formal

ıtikning uchinchisi mustasno konuni amal kiladi. Masalan, “baland”-”baland emas”, st”-”past emas”, “ok”-”ok emas” kabi tushunchalar orasida ziddiyat munosabati bor ;xema xolda kuyidagicha ifodalanadi:

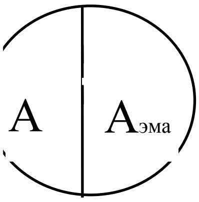

(Bunda A- “baland” tushunchasi Aemas - “baland emas tushunchasi”

Birgalikda buysunish munosabati.

Tafakkur jarayonida bir necha tushunchaning bir tushunchaga buysunish xoli xam uchraydi. Masalan, “siyosat”,”axlok”, “xukuk”, “din”, “fan”,”falsafa” kabilar ımasi “ijtimoiy ong ” tushunchasi tarkibiga kiradi. YOki “Er”, “Mars”, “Venera”, turn” kabi tushunchalar “Sayyora ” tushunchasiga kiradi. Agar bir nechta tushuncha n jixatdan bir tushuncha ichiga kirsa, demak ular urtasida birgalikda buysunish nosabati mavjud buladi va sxema xolda kuyidagicha ifodalanadi:

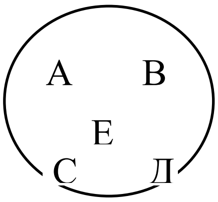

SHunday kilib tushunchalar urtasidagi munosabatlarning umumlashgan sxemasi kuyidagicha buladi:

Tushunchalarni bulish.

Tushunchalarni bulish odatda ularning xajmi asosida amalga oshiriladi. ;hunchalarni bulishda bulinuvchi tushuncha ma’lum bulish asosiga kura muayyan tur ıunchaga taksimlanadi. Bulish natijasida tur tushunchalar xosil kilinadi.

Tushunchaning xajmi unda aks etgan predmetlar yigindisidan iborat. Binobarin, ıunchani bulishda unda aks etgan predmetlar tugrisidagi tasavvur va bilimlar ancha ıkretlashadi. Masalan, “fan” tushunchasini bulganimizda “tabiiy fan”, “gumanitar ”, “texnik fan” ga ajratish mumkin. Kurinib turibdiki, bunda fan tugrisidagi mlarimiz bulish natijasida konkretlashadi.

Demak, tushunchalarni bulish muxim mantikiy usulki, uning natijasida fikrlarimiz ıillashadi. SHunday ekan bulish tugri amalga oshirilishi lozim. Buning uchun esa ish asosini tugri tanlab olish kerak. Masalan, usimliklarni birgina bargiga kura, iliga kura, necha yil umr kurishiga kura, kabi asoslarga tayanib turlicha bulishini ırish mumkin. Bulish chogida tushunchalarning xajmi taksimlanar ekan, unda biror gi asos kilib olinadi. Masalan, “uy” tushunchasini bulishda agar kurilish materiali asos b olinsa “gishtli uy”, “sinchli uy”, ”paxsa uy ” ga bulish mumkin. Demak, jins ıunchalarni tur tushunchalarga ajratish uchun asos kilib olingan belgi bulish asosi iladi.

Odatda mantikiy fikr yuritayotganda tushunchalarni turli asoslarga karab ishimiz mumkin. Masalan, odamlar tanasining rangi, millati, yoshi, kasbi, jinsi, kodikabilarni asos kilib olib jins va tur munosabatlarni aniklash mumkin.

Tugri fikrlash uchun bulish tugri bajarilishi lozim. Bulish tugri bulishi uchun ıidagi koidalarga amal kilish kerak.

Tushunchalarni bulish koidalari.

1. Bulish teng xajmli bulishi kerak, ya’ni bulishda bulinuvchi tushunchaning xajmi inmalarga teng bulishi kerak. Masalan, uchburchak tugri burchak, utkir burchak va ıas burchaklardan iborat buladi deb bulsak, bulish tugri bajarilgan buladi. CHunki ıda bulinmalarning xajmini yigindisi bulinuvchi tushuncha xajmiga teng.

Birok, masalan, ijtimoiy ong, ilmiy ong siyosiy ong , xukukiy ongdan iborat buladi bulsak, bunday bulish notugridir. CHunki ijtimoiy ongning boshka shakllari ayni tda e’tibordan chetda kolmokda va binobarin bulinmalarning xajmiga teng emas. Bu fikrda mantikiy izchillikni buzilishiga olib keladi.

2. Bulish kat'iy bir asosda davom etishi kerak. YA'ni bulish davomida bir asosdan hka asosga sakrab utib ketilmasligi kerak. Masalan, fanlarni bulishda tabiiy, texnik va aliy fanlarga bulsak, ushbu koida buzilgan buladi va bulish xato amalga irilgandir.CHunki bulishda asos kilib olingan bilish predmetlaridan, uning amaliyot m bogltkligi asosiga utib ketilganligi kurinib turibdi.

3. Bulish bulaklari bir-birini istisno kilishi kerak. Masalan, odamlarni axlokiy, oksiz, odobsiz odamlarga bulsak, bunday bulish xato xisoblanadi. CHunki bulish aklaridagi odobsiz axloksizni istisno etmayapti, balki odobsiz axloksiz doirasiga adi.

4.Bulish izchil bulishi lozim,bunda sakrashga yul kuymaslik kerak. Masalan, mmatik sodda gap boglangan kushma gap,ergashgan kushma gapga inadi.deyilsa,bunday bulish noizchildir. CHunki grammatik gap avval sodda gap va hma gapga bulinadi,keyin esa kushma gapni bulish tugri buladi. Bu koidalarni naslik eki ularga rioya kilmaslik umuman olganda tugri fikrlashda noaniklik eki oliklarni keltirib chikaradi.

Klassifikatsiya - tasniflash.

Tushunchalarni bulishning aloxida turi klassifikatsiya, ya'ni tasniflashdir. ssifikatsiya lotin tilidan olingan bulib, classic-turkum, facio-kilaman, araman degan suzlarning birikmasi bulib, turlarga bulaman degan ma'noni anglatadi. ssifikatsiya - predmetlarni ifodalovchi tushunchalarni uxshashligi eki tafovutiga ab ma'lum guruxlarga, turlarga, sinflarga bulishdir.

Klassifikatsiya ilmiy bilishda muxim urinni egallaydi. SHuning uchun ob'ektiv elikni bilish jaraenida undan juda keng foydalaniladi. CHunki klassifikatsiya niflash usuli erdamida bilimlarimizni sistemalashtirish, ma'lum tartibga solib urganish a osonlashadi. Tasniflash - bulishning eng mukammal shaklidir.

Tasniflashda, albatta, tushunchalarni bulish koidalarining barchasiga kat'iy amal nadi. Fanda ilmiy - tadkikot olib borishda tasniflashdan foydalanish muxim hfietlarga olib boradi. Masalan,biologiyada Karl Linney klassifikatsiya usuli

amida usimliklar olamini urganishda, CH. Darvin esa organik olam rivojini urganish olamshumul kashfietlar kilishgan.

Masalan, fanlarni tasniflaydigan bulsak,dastlab fanlarning urganish ob'ektini s kilib olib, tabiat xakidagi fanlar va jamiyat xakidagi fanlarga ajratamiz. SHundan g xar bir fan tarkibiga, kiruvchi fanlarni ajratamiz. Okibatda tabiat xakidagi fanlarni anik tabiat xakidagi fanlar, noorganik tabiat xakidagi fanlarga; jamiyat xakidagi larni esa ustkurmaviy xodisalarni urganuvchi fanlar, ustkurmaga kirmaydigan lisalarni urganuvchi fanlarga bulish mumkin.

Fanda tasniflashdan juda keng foydalaniladi. Mantikda tabiiy va sun'iy tasnif g tarkalgan. Tabiiy tasnifda predmetlar sinfining ichki umumiyligini ifodalovchi xim belgilar asos bulsa,sun'iy tasnifda tashki belgilar asos buladi. Masalan, D.I. ndeleevning kimyoviy elementlar klassifikatsiyasi tabiiy tasnifga misol, ubxonalarda kitoblarni alifbe yuli bilan tartibli joylashtirish esa sun'iy tasnifga misol a oladi.

Klassifikatsiyadan ilmiy faoliyatda va ijtimoiy xayotda urinli va tugri dalanish turli predmetlarni aks ettiruvchi tushunchalarni tartibga solish uchun katta miyati bor.

Tushunchalarni ta'riflash.

Tugri fikrlash uchun tushunchalarga ta'rif berish xam katta axamiyatga ega. riflashda ta'riflanayotgan tushunchaning mazmuni va moxiyati ochib beriladi.Bu ntikiy usul yordamida ta'rif anik va ravshan bulishiga erishish maksadida kuzlanadi. ch bir fanni ta'rifsiz tasavvur kilib bulmaydi.Masalan,ijtimoiy fanlarda "jamiyat", zis", "ustkurma", "iktisod", "bozor iktisodieti" kabi tushunchalar, matematikada n", "natural son", "integral", "differentsial", "xosila" kabi tushunchalar ta'riflanadi. shunchani ta'riflashda odatda unda aks etgan predmetga xos bulgan muxim belgilar satib beriladi. Bu belgilar tushunchani mazmunini ifodalaydi. Ta'riflar odatda ninal va real ta'rifga bulinadi. Nominal ta'rif tushunchada ifodalangan suz, nom, ninni yoritib berishdan iborat. Masalan,falsafa – yunoncha: fileo - sevaman, sofos -

ıishmandlik,ya'ni donishmandlikni sevish degan ma'noni anglatadi. Real ta'rifda tushunchani ifodalagan suz, termin emas, balki tushunchada ifodalangan dmetning moxiyati, uning muxim belgi va xususiyatlari ochib beriladi .Masalan, afa suzining nominal ta'rifini kurgan edik, unga real ta'rif bersak, unda falsafa iat, jamiyat va inson tafakkuri tarakkietining eng umumiy konunlarini urganuvchi dir,deya ta'rif beramiz. Tushunchalarni ta'riflashda genetik ta'rifga xam duch amiz. Genetik ta'rifda tushuncha ifodalagan predmetning kelib chikishi, uning day tuzilganligi aks ettiriladi.

Tushunchani ta'riflash koidalari.

Tushunchani ta'riflash unga xos barcha belgilarni emas, balki muxim belgilarni satib berish demakdir. SHuning uchun ta'riflashda turli xatoliklarga, noanikliklarga kuymaslik uchun kuyidagi ta'riflash koidalarini bilish va ularga rioya kilish kerak.

1.Ta'riflash teng xajmli bulishi kerak, ya'ni ta'rifda ta'riflanuvchi tushunchaning mi ta'riflovchi kism xajmiga teng bulishi lozim. Odatda, buni bilish uchun iflanuvchi va ta'riflovchi tushunchalar joyini almashtirib kurish kerak. Masalan, ıtik - tafakkurni urganuvchi fandir, deb ta'rif bersak tugri buladi. Birok, mantik ıuncha xakidagi fandir, desak notugri ta'rif buladi, chunki bu ta'rifda iflanuvchi va ta'riflovchi kismlar xajmlari teng emas, ya'ni tafakkur shakllarini ı urganishi ta'riflovchi kism xajmidan tushib kolgan.

2.Ta'riflashda eng yakin jins tushunchasini olish kerak. Masalan, "Romb - ıonlari teng bulgan parallelogrammddir", deya berilgan ta'rif tugridir, chunki unda if eng yakin jins belgisi orkali ta'riflangan. Agar "Romb - geometrik figuradir" deya if bersak, u tugri fikr, ammo formal mantik nuktai nazaridan tugri ta'rif emas, nki unda eng yakin jins belgisi emas, balki uzokrok jins belgisi kursatib berilgan.

3. Ta'rif tur belgisi fakat ta'riflanuvchi predmetga tegishli bulishi lozim. Agar ifda ta'riflash belgilari ta'riflanuvchi predmetdan boshka predmetlarga xam tegishli sa, u xolda ta'rif tugri bulmaydi. Masalan, kvadrat - tomonlari teng bulgan turtbur kdir, deya ta'riflasak bu ta'rif notugri buladi. CHunki parallelogrammning xam

ıonlari teng. SHuning uchun, kvadrat - tomonlari teng bulgan va ichki burchaklari ri burchakli turtburchakdir, deb ta'riflasak tugri buladi.

4.Ta'rif inkor etish orkali bulishi kerak emas. CHunki unda predmetning xiyati ochilmay koladi. Masalan, yaxshilik - emon odatning yukligidir, a'lochilik - on ukimaslikdir, kabi ta'riflarda inkor etish bilan ta'riflanuvchi tushuncha moxiyati ib berilaetgani yuk.

5.Ta'rif aylana bulmasligi kerak, ya'ni ta'riflanuvchi tushuncha kaytarilib uzi ın emas, balki boshka tushuncha orkali ifodalanishi va moxiyati ochib berilishi kerak. salan, odam insonning xislatlariga ega mavjudotdir, eki, sof vijdonlilik uz vijdonini ı tutishidir, kabi ta'riflar kaytarishdan iborat. Bunday aylanma ta'riflar odatda ıtikda tavtologiya deb ataladi.

6.Ta'riflashda obrazli suz va iboralar bulmasligi kerak. Masalan, inson - xaetning tojidir; dialektika - revolyutsiya algebrasidir kabi ta'riflar obrazlidir. Bunday iflarda xam ta'riflanuvchi tushunchaning moxiyati ochilmay koladi.

7. Ta'riflash izchil fikrlar bilan anik baen kilingan bulishi lozim. Ta'rif noanik ralar erdamida noizchil baen kilingan shaklda bulsa, bu xolda ta'riflash tugri maydi.

Xulosa kilib aytganda, tushunchani ta'riflash koidalariga rioya kilish nazariy va ıliy axamiyatga ega bulib tugri va rost fikrlashning asosini tashkil etadi. SHuning un tushunchalarni tugri ta'riflash tafakkurda ob'ektiv vokelik tugrisida chin va ikat bilim xosil kilish uchun katta imkoniyat beradi.

X u k m.

Fikrni ifodalashning muxim mantikiy shakllaridan biri xukmdir. Kishilar ıunchalardan tashkari xukm yordamida xam fikrlaydilar. Tushunchada predmet va lisalarning muxim va umumiy belgilari aks etsada, ularda xam predmet va lisalarning belgilari urtasidagi bogliklik va munosabatlar tugrisida fikr yuritilmaydi. salan, "talaba ", "institut", "a'lochi", "jism", "daraxt" kabi tushunchalarni olsak, arning xech biri uz xoliga tugal fikrni bildirmaydi. CHunki ularda predmetlarning

gilari umumlashgan xolda aks etmokda, xolos. Bu belgilar urtasidagi munosabatlar, salan, ularning borligi yoki yukligi tugrisida gap borayotgani yuk. Agar "institut ' ta'lim dargoxidir" desak, bunda tugal fikr bor, chunki institutda oliy ta'lim berishini gisi tasdiklanayapti. Demak, xukm deb predmet va xodisalar, ularning belgilari, xossa xususiyatlari xamda uzaro munosabatlari tugrisidagi tasdik yoki inkor shaklidagi 'ga aytiladi.

Fikr rost yoki yolgon bulishi mumkin. Agar bu ob'ektiv vokeilikka mos kelsa, iday fikr xakikat va chin buladi, aksincha vokeilikka mos kelmasa xato va yolgon fikr adi. Masalan, "institut urta ma'lumot beradigan ta'lim dargoxidir" desak, bu fikr xato adi, chunki u vokeilikka tugri kelmaydi.

Fikrlar urtasidagi munosabatlar murakkab bulib, bu munosabatlarni urganib larning xakikatligini xam tekshirish mumkin. Birok bu ish formal mantik vazifasiga naydi, buni dialektik mantik urganadi. Fikrlar urtasidagi munosabatni formal nuktai aridan tekshirib, uning xato yoki tugriligini aniklash formal mantik vazifasiga kiradi. 'ni formal mantik fikrlarning kurilish jarayonida mantikiy konun va koidalarga rioya nib isbotlangan yoki bevosita amaliyotda tasdiklangan fikrning xakikiy yoki chin fikr nligini aniklaydi.

Xukmlarning chin yoki xatoligini ularning tasdik yoki inkorligi bilan boglik emas, ki ularda ifodalanayotgan predmetlarning belgilari xakidagi ma'lumotning tugri yoki ugri ekanligi bilan boglik. Xukmlarning xatoligini aniklashda, odatda, mantik ilmida 'idagi koidalardan foydalaniladi.

1. Agar bir fikrning chinligi isbot etilgan bulsa, uni chin deb tasdiklash xam chin adi.

2. Agar bir fikrning chinligi isbot etilgan bulsa, uni xato deb tasdiklash xam xato adi.

3. Agar bir fikrning xatoligi aniklangan bulsa, uni chin deb tasdiklash xam xato adi.

4. Agar bir fikrning xatoligi isbot etilgan bulsa, uni xato deb tasdiklash xam chin adi.

Ushbu ma’noda xukm tushuncha bilan uzviy boglikdir. Tushuncha va xukm ıkkurimizda xamma vakt uzaro boglik xolda rivojlanadi. Xukm tuzish uchun turli ıunchalardan foydalanamiz. Ularni mantikiy umumlashtirib, yagona bir butun tugal xolatiga keltiramiz. Tushunchaning xukmdan farki unda xukmga xos bulgan tasdik ı inkor ma’nosi yuk. Fikrimizga ishonch xosil kilish uchun ikkita misol keltiraylik.

1. “Utgan kunlar” romani

2. A.Kodiriy - “Utgan kunlar” romanining muallifidir.

Kurinib turibdiki, birinchi misolda fikr tasdik yoki inkor shaklida bevosita lalanayotgani yuk, ikkinchi misolda esa fikr tasdik xolda tugallangan shaklda lalanayapti. SHuning uchun birinchisi tushuncha, ikkinchisi esa xukm buladi.

Xukm va gap.

Xukmlar gap bilan uzviy boglangan. Gapsiz xukm bula olmaydi. Agar ıuncha suzda reallashsa, xukm esa grammatik gapda ifodalanadi. Barcha fikrlar nutk ali yuzaga chikadi, xukm esa fikrdir. Demak, xukm nutk orkali gap yordamida lalanadi.

Xukmning gap orkali ifodalanishi uning til bilan boglikligini kursatadi. Til ni ifodalashning muxim vositasi xisoblanadi va suz va gaplardan tashkil topadi.

Xukm turli grammatik shaklda ifodalanishi mumkin. Uning bunday ifodalanishi i tillarda turlicha buladi. Masalan, “U studentdir” (uzbek tilida), “On student” (rus la), “He is a student”, (ingliz tilida).

Xar kanday xukm gapda ifodalanadi. Birok xar kanday gap xukm bula olmaydi . salan, surok eki undov gaplar xukm emas. Masalan,”Siz darsga bordingizmi ?”, zrok borgin !” gaplari xukm emas, chunki ularda tasdik yoki inkor ma’nodagi tugal yuk . SHuning uchun ularning xakikat yoki xakikat emasligini aniklashning iloji yuk.

Lekin ritorik surok gaplar xukmni bildiradi. CHunki bu xil surok gaplarda tasdik ı inkor mazmuni anglashilib turadi. Masalan, “Kanday chidayman bu musibatga? ” ɔk gapida aslida musibatga chiday olmaslikni tasdiklovchi fikr aks etgan. CHakirik, shirik, buyruk shaklidagi undov gaplar xam xukm bula oladi. “Xamma tinchlik uchun ashishi kerak!” undov gapida tasdik mazmuni mavjud. Ba’zan bir sostavli, ya’ni bitta

dan iborat gaplar xukm bula oladi. CHunki ularning mazmunidan xam tasdik yoki or ma’nosi sezilib turadi. Masalan, “Kelishayotir”, “Tun... ”, ”Ertalab” kabilar. uningdek, odatda, masalan, “maktab”, “magazin”, ”dorixona ” suzlari tushuncha oblanadi, lekin bu suzlar tegishli bino peshtokiga yozib kuyilgan bulsa, xukm buladi. unki unda “Bu-maktabdir” kabi tasdik ma’no aks etgan buladi.

Oddiy xukm tarkibi va uning turlari.

Odatda xar bir xukm uch kismdan iborat buladi. Bular mantikiy ega (yoki ’ekt), mantik kesim (yoki predikat) va boglovchilar. Mantik ilmida xukm sub’ekti asi) va predikati (kesimi) xukm terminlari deb ataladi. Xukm sub’ekti ”S” xarfi bilan, dikati esa “R” xarfi bilan belgilanadi. Xukmda ishtirok etuvchi “dir”, “emas”, “yuk”, rak”,”zarur” kabilar boglovchi bulib xukm egasi bilan kesimini boglash uchun xizmat adi. Bittadan mantikiy ega va mantikiy kesimga ega bulgan xukmlar oddiy xukmlar ataladi. Sodda xukmning formulasi S-P dir yoki S-P emas kurinishda buladi. salan, “barcha metallar elektr tokini utkazadi”. (Barcha S-P dir) yoki “Ba’zi talabalar rtchi emas ” (Ba’zi S-P emas) kabi xukmlar sodda xukmlardir.

Oddiy xukmlar kuyidagi turlarga bulinadi:

1. Umumiy tasdik xukm. “Barcha ukituvchilar - ziyolidir”. Uning formulasi: cha S-P dir.

2. Juz’iy tasdik xukm. “Ba’zi kishilar mulkdorlardir”. Uning formulasi: Ba’zi S-P

3. Umumiy inkor xukm. “Xech bir xodisa sababsiz ruy bermaydi”. Uning mulasi: Xech bir S-P emas.

4. Juz’iy inkor xukm. “Ba’zi talabalar yigilishda katnashmadi”. Uning formulasi: zi S-P emas.

Mantik ilmida bu xukmlarni bayon etishni osonlashtirish uchun kupincha ular ncha “A”, “I”, “E”, “O” xarflaridan foydalaniladi. ”A” xarfi bilan umumiy tasdik in tilidagi Affirmo - tasdiklayman suzining birinchi unli xarfi), “I” xarfi bilan juz’iy lik (Affirmo - suzining ikkinchi unli xarfi), “E” xarfi bilan umumiy inkor(lotincha

ʒo - inkor kilaman suzining birinchi unli xarfi), “O” xarfi bilan (Nego - suzining ınchi unli xarfi) juz’iy inkor xukmlar belgilanadi.

Xukmlarda terminlarning xajmi.

Xukmlarda terminlarning xajmi deganda, sub’ekt bilan predikatning uzaro nosabatini aniklash, sub’ekt va predikat bir-birining kancha xajmini uz ichiga anligini aniklash tushuniladi. Buni oddiy xukmlar misolida kurib chikaylik.

1. A - umumiy tasdik xukm - “Xamma S-P dir ” tuzilishga ega. Demak, sub’ekt ni predikat xajmiga tulik kirgan. Masalan, “Xamma ukituvchilar ziyolidir” xukmining ’ekti bulgan “Xamma ukituvchilar ”uning predikati - “ziyoli” xajmiga tulik kirgan. uning uchun sxemasi kuyidagicha buladi.

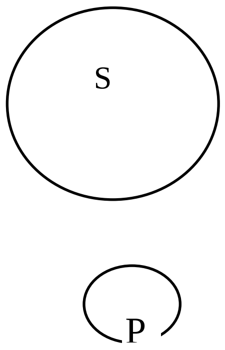

Bu erda S - tulik olingan.
R - tulik olinmagan.

2. E - umumiy inkor xukm - "Xech bir S-P emas" tuzilishga ega. Bu xukmda am R xam tulik olingan. SHuning uchun ular xajmi jixatidan bir-birini istisno kiladi. salan, "Xech bir urush kurbonsiz bulmaydi".Uning sxemasi kuyidagi kurinishda adi.

S - tulik olingan.
R - tulik olinmagan.

3. I - juz’iy tasdik xukm - "Ba’zi S-P dir" tuzilishga ega. Bunda S tulik xajmda ıs, kisman olingan,R esa bulingan xam, bulinmagan xam bulishi mumkin. salan,"Ba’zi daraxtlar mevalidir". Bu misolda S xam, R xam tulik olinmagan. uning uchun uning sxemasi kuyidagicha buladi:

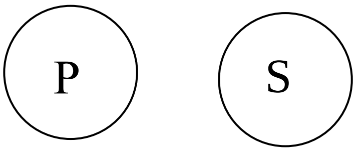

R - tulik olinmagan.

S - tulik olingan.

Birok boshka bir misolni olaylik. "Ba’zi daraxtlar mevalidir". Bunda axtlarning xammasi emas, balki mevali daraxtlarning xammasi tugrisida fikrlayapmiz. nak, bu misolda S tulik olinmagan, R esa tulik olingan. SHuning uchun bu juz’iy lik xukmning sxemasi kuyidagicha buladi:

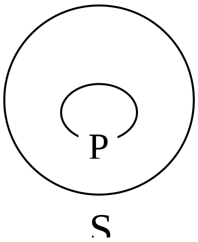

S - tulik olingan.

R - tulik olinmagan.

4. O - juz’iy inkor xukmi - "Ba’zi S-P emas" tuzilishga ega bulib, bunda S ning kismi R ni butunlay inkor kiladi.Bu xukmda S tulik olinmagan, bulinmagan, R esa ıma vakt bulingan buladi. Masalan, "Ba’zi kitoblar ilmiy emas".Bunda xamma ›blar emas,balki ba’zi kitoblar olinayapti (S), lekin ilmiy bulmagan kitoblar tulik ıgan (R) usha kismiga kirmayapti.Demak, R tulik olingan, bulingandir. Uning masi kuyidagicha buladi:

(Bunda S -tulik olingan

R- tulik olinmagan)

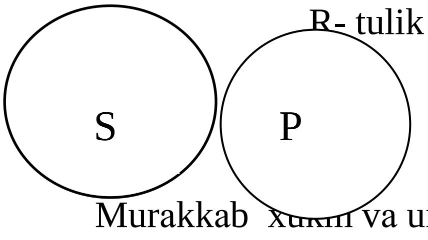

Murakkab xukm va uning turlari.

Murakkab xukm tarkibida birdan ortik sub’ekt va predikati mavjud bulgan ımga aytiladi. Murakkab xukmning asosiy turlari: birlashtiruvchi, ayiruvchi va shartli ımlardan iborat.

Birlashtiruvchi xukmda ikki yoki undan ortik sodda xukm "va", "xam glovchilari bilan boglangan buladi. Kuyidagi xukmlar murakkab xukmga misol bula di:

1. Amir Temur Movarounnaxrdagi tarkok feodal davlatlarni birlashtirdi va ona kuchli davlatga asos soldi.

2. Falsafa xam tabiat, xam jamiyat, xam inson tafakkuri tarakkiyotining eng umiy konunlarini urganuvchi fandir.

Birlashtiruvchi xukmlarning formulasi: S-P va R1 dir buladi.Birlashtiruvchi mning chin bulishi uchun uning tarkibidagi sodda xukmlarning xar biri chin bulishi ır. Ayiruvchi xukmda - bir necha sodda xukm “yo”, “yoki ”boglovchilari yordamida langan buladi. Ayiruvchi xukmning formulasi : S yoki R , R1 dir. Masalan,” Talaba ixonda yoki ijobiy yoki konikarsiz baxo oladi”.

Ayiruvchi xukmda xukmlarning biri albatta tugri bulsa, ikkinchisi xato buladi. alasi xam xato bulsa,ikkalasi xam tugri bulganda xam umumiy ayiruvchi xukm xato adi.

SHartli xukm xam murakkab xukm xisoblanadi va uning xakikatligi ma’lum rt asosida kelib chikadi. Bu xukmlar "Agar ...u xolda "boglovchisi orkali adi.Formulasi esa "Agar S-P bulsa,S1-P1 buladi "shaklida buladi.Masalan,"Agar sodiyot yaxshi rivojlanmasa , xalkning moddiy turmushi yaxshi bulmaydi".

SHartli xukmlar xam boshka xukmlar singari chin yoki xato bulishi mumkin. artli xukmda natija xato bulganidagina xukm xato buladi, boshka xollarda esa xukm ri buladi.

Xukmlar urtasidagi munosabatlar.

Tushunchalar singari xukmlar urtasida xam uzaro munosabatlar mavjud buladi. kmlar urtasidagi munosabatda ularning xajmi va mazmunining tugri yoki xato nligi muxim axamiyatga ega.

Sodda xukmlar uzaro takkoslanadigan va takkoslanmaydigan munosabatda adi. Xukmlarning sub’ekti va predikati xar xil bulsa, bunday xukmlar

koslanmaydigan xukmlar deyiladi. Masalan, "Paxta - usimlikdir" va "Beda - nlikdir" degan xukmlarda predikat bir xil, ammo sub'ektlar xar xil. SHu bois ularni ntikan boglab bulmaydi, demak takkoslash mumkin emas. Agar xukmlar xar xil kdorga ega bulsa, xam bir xil terminga (sub'ekt va predikatga) ega bulsa, koslanadigan xukmlar deb ataladi. Masalan, "Axmad Fargoniy - urta asrning buyuk ni" - "Axmad Fargoniy - urta asrning olimi emas".

Bu xukmlarni takkoslash mumkin,chunki bir xil terminlarga ega. Xukmlar sidagi munosabatlar odatda kuyidagi "Mantikiy kvadrat " shaklida ifodalanadi:

A E

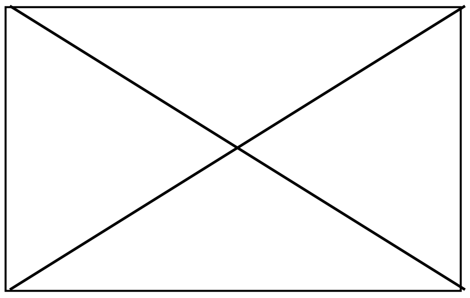

I O

Munosabatlar:

AE - karama - karshilik

AI - buysunish

AO - zidlik

EO - buysunish

EI - zidlik

EA - karama - karshilik

IO - kisman moslik.

"Mantikiy kvadtat "ga dikkat bilan nazar solinsa kuyidagilar ma'lum buladi.

1. Umumiy tasdik (A) va umumiy inkor (E) xukmlar orasida karama-karshilik nosabati buladi. Bu munosabatga muvofik agar bir xukm chin bulsa, unga karshi km xatodir,ikki karama-karshi xukm bir vaktda chin bula olmaydi, ammo bir vaktda o bulishi mumkin.

Masalan: "Barcha ukituvchilar - ziyolidir "

"Xech bir ukituvchi ziyoli emas"

2. Umumiy tasdik (A) va umumiy inkor (E) xukmlar bilan juz'iy tasdik (I) va 'iy inkor (O) xukmlar urtasida buysunish munosabati mavjud buladi. Umumiy kmlar (A,E)tugri bulsa, ularga buysunuvchi juz'iy xukmlar (I,O)xam tugri buladi. salan:

1. Xamma fukarolar konunlarni xurmat kiladilar.

2. Ba’zi fukarolar konunlarni xurmat kiladilar.

3. Xech bir fukaro uz burchidan buyin tovlamasligi kerak.

4. Ba’zi fukarolar uz burchidan buyin tovlamasligi kerak.

Juz’iy xukmlarni (I,O) tugriligida umumiy xukmlarni (A,E) tugriligi kelib kmaydi. Masalan, "Ba’zi talabalar - Prezident stipendiatlaridir " degan fikrdan umma talabalar Prezident stipendiatlaridir "degan xukmni tugriligi kelib chikmaydi. unki umumiy xukm xato bulsa, juz’iy xukm tugri xam, xato xam bulishi mumkin. salan, "Barcha sayyoralar Erdan kattadir" degan xato fikrdan "Ba’zi sayyoralar Erdan tadir" degan tugri fikr xatoga aylanib kolmaydi.

3. Kisman moslik munosabati. Juz’iy tasdik (I) va juz’iy inkor(O) xukmlar asida kisman mos kelish munosabati mavjud buladi. Bunday fikrlar birdaniga tugri ishi mumkin,birok birdaniga xato bulishi mumkin emas. Masalan, "Ba’zi daraxtlar validir"(I) va "Ba’zi daraxtlar mevasizdir" (O). Bu fikrlarning ikkalasi xam tugri, in birdaniga ikkalasi xam xech kachon tugri bulmaydi.

4. Zidlik munosabati. Bunday munosabat umumiy tasdik (A) bilan juz’iy inkor va umumiy inkor (E) bilan juz’iy tasdik (I) xukmlari orasida buladi.Zidlik nosabatidagi xukmlar bir vaktda chin va xato bula olmaydi;xamma vakt biri chin va inchisi xato buladi. Masalan, "Xamma baliklar suvda yashaydi" (A) va "Ba’zi iklar suvda yashamamaydi" (O).Bu xukmlarni biri chin,ikkinchisi xato, uchinchi m bulishi mumkin emas.

YAna bir misol:

"Xech bir yulduz kunduzi kurinmaydi" (E) va "Ba’zi yulduzlar kunduzi inadi"(I).Bunda xam oldingi misoldagidek, birinchi xukm tugri, ikkinchisi xatodir.

Mantikiy kvadrat koidalariga kura, bir zid xukmning chin yoki xatoligidan inchi xukmning chin yoki xatoligi kelib chikadi. Xukmlar urtasidagi bu munosabatni sh va fikrlash jarayonida foydalanish xar bir kishi uchun kuchli mantikiy kurol bula di.

4 - MAVZU. XULOSA CHIQARISH.

Reja: 2 - soat

1. Xulosa chiqarishning mohiyati.
2. Xulosa chiqarish turlari:

a) deduktiv xulosa chiqarish;

b) induktiv xulosa chiqarish;

v) analogiya.

Tayanch iboralar:

Xulosa chiqarish, mantiqiy kelib chiqish, asoslar, xulosa, asosdan xulosaga o'tish, ıriy xulosa chiqarish, ehtimoliy xulosa chiqarish, deduktiv xulosa chiqarish, induktiv osa chiqarish, analogiya, bevosita xulosa chiqarish, sillogizm, sillogizm figuralari, ɔgizm figuralarining moduslari, sillogistik xulosa chqarish qoidalari, sillogizm iomasi, entimema, murakkab sillogizmlar, epixeyrema, sorit, mulohazalar mantig'i, tral formulalar, aynan chin formulalar, natural xulosa chiqarish sistemasi, predikatlar ıtig'i, kuzatish, tajriba, eksperiment, to'liq induktsiya, to'liqsiz induktsiya, ommabop ıktsiya, ilmiy induktsiya, sababiy aloqadorlik, o'xshashlik metodi, tafovut metodi, ldosh o'zgarishlar metodi, qoldiqlar metodi, statistik umumlashtirish, xususiyatlar logiyasi, munosabatlar analogiyasi, modellashtirish.

Xulosa chikarish xam tushuncha, xukm singari tafakkurning asosiy kllaridan biridir. Mantikiy fikrlashning asosiy shakli bulganligi uchun biz xulosa ‹arishdan juda keng foydalanamiz. Bilimlarimizning kup kismi xam xulosa chikarish klida tuzilgan.CHunki xar kanday yangi bilim xulosa chikarishning natijasidir. losa chikarish deganda bir yoki undan ortik xukmdan yangi xukm xosil kiladigan 'akkur formasiga aytiladi. Demak, xulosa chikarishning mantikiy moxiyati ma'lum gan bilimlardan noma'lum bulgan yangi bilimni keltirib chikarishdan iboratdir. salan, "Kish oylarida sovuk buladi". YAnvar kish oyidir. Demak, yanvar` oyida sovuk adi. Kurinib turibdiki, bunda biz ikki xukmdan uchinchi yangi bir xukm-xulosa xosil lik.

Xar kanday xulosa chikarish uz tarkibiga ega buladi. Xulosa chikarishning :ibiga uning asoslari va natijasi bulgan xulosa kiradi.Xulosa chikarishning asoslari ib ma'lum bulgan bilimlarni ifodalovchi xukmlar xisoblanadi. Ular asosida keltirib :arilgan yangi xukm esa xulosa deb ataladi.

Xulosa chikarish jarayoni yozuvda ifodalanganda,odatda asos xukmlar xat hidan, xulosa xukm xam xat boshidan "demak", "natijada"kabi suzlar kushib yoziladi.

Masalan: Barcha daraxtlar baxorda gullaydi.

Olma - daraxtdir.

Demak, olma daraxti baxorda gullaydi.

Xulosa chikarishda asoslar bilan natija mantikan boglangan bulishi lozim. Agar : urtasida mantikiy bogliklik bulmasa, natija chikarish mumkin emas yoki xulosa xato :adi.

Masalan, Axmedov A. 1-kurs talabasidir.

Axmedov A. imtixondan besh oldi.

Kurinib turibdiki, bu xukmlardan xulosa chikarib bulmaydi,chunki ular urtasida ıtikiy bogliklik yuk.

Xulosa chikarishda xulosaning chin bulishi uchun ikkita shart bajarilishi zarur: nchidan, xar bir xulosaning asoslari chin bulmogi lozim: xar bir xulosaning asoslari ıtikan boglangan bulishi kerak.

Bevosita xulosa chikarish.

Xulosa chikarishning maksadi chin bilim xosil kilishdir, bunday xulosa :arishning turlari orasida bevosita xulosa chikarish va vositali - bavosita xulosa :arishni farklash kerak.

Agar xulosa bir asos yordamida chikarilsa, u bevosita xulosa chikarish deb adi.Masalan, "Institutimizning ba'zi talabalari shartnoma asosida ukiydi; demak, zi shartnoma asosida ukiydiganlar institutimiz talabalaridir".

Almashtirish orkali xulosa chikarishda sub’ekt - predikatga, predikat-sub’ektga ıashtiriladi va natijada yangi xukm xosil kilinadi. Masalan, Barcha uchuvchilar monavtdir. Barcha kosmonavtlar uchuvchidir.

Almashtirish orkali turli xukmlar sub’ekti va predikati almashtirilganda ularning ri bulishi sxemasi kuyidagicha buladi:

1. Xamma S-R dir - tugri.Demak, ba’zi R-S dir - tugri.

2. Xech bir S-R emas - tugri. Demak, xech bir R-S emas - tugri.

3. Ba’zi S-R dir - tugri.Demak, ba’zi R-S dir - tugri.

Aylantirish orkali bevosita xulosa chikarishda esa tasdik xukmlarni inkorga, or xukmlarni tasdikka aylantirish yuli bilan xulosa chikariladi.

Masalan, Ba’zi talabalar - sportchidir. Demak, ba’zi sportchilar talaba emas.

Juz’iy tasdik xukmni juz’iy inkor xukmga aylantirganda tugri xulosa kaveradi.

Mantikiy kvadrat asosida xulosa chikarish A,E,I,O xukmlar urtasida munosabat vjudligini kurib chikdik. Bu munosabatlardan bevosita xulosa chikarishda xam dalanish mumkin. Bu xukmlar urtasidagi ma’lum konuniyat shundaki, bir xukm riligidan ikkinchi xukmning tugri yoki xatoligi kelib chikadi. Masalan, zid nosabatdan xulosa chikarish - A,O,E,I - xukmlar urtasida , ma’lumki, ziddiyat nosabati mavjuddir.Ular uchinchisi mustasno konuniga buysunadi. SHuning uchun xukmning tugriligidan ikkinchi xukmning xatoligi va aksincha, ikkinchi xukmning riligidan birinchi xukmning xatoligi kelib chikadi. Masalan, Barcha fukarolar lovda katnashishlari shart (A), degan xukmdan: Ba’zi fukarolar saylovda ıashishlari shart emas (O) degan xato xulosa chikadi. YOki: Ba’zi talabalar yaxshi ukiydilar (I), degan tugri xukmdan: Xech bir talaba yaxshi maydi (E) degan xato xulosa chikadi.

Predikatga karama-karshi kuyish.

Predikatga karama-karshi kuyishda yangi xukmning sub’ekti asos xukmning dikatiga zid, predikati esa uning sub’ektiga karshi xukm buladi.

Bunday xulosa chikarish sxemasi kuyidagicha:

S - R

R emas S emasdir.

Masalan: Barcha olimlar (S) ziyolidir (R).

Xech bir ziyoli bulmagan kishi (R) olim bula olmaydi (S).

Bunday yangi xulosa chikarishda birinchi xukm predikatiga ikki inkor tushuncha ɿilishidan kelib chikadi. Predikatga karama-karshi kuyishda kuyidagi turt koidani esda sh lozim buladi:

1.Predikatga karama-karshi kuyishda umumiy tasdik xukmdan umumiy inkor ɪm kelib chikadi.

Misol: "Barcha pedagoglar tarbiyachidir" (A)." Xech kachon tarbiyachi magan kishilar pedagog bula olmaydi"(E).

2.Predikatga karama-karshi kuyish orkali umumiy inkor xuk-
mdan juz’iy tasdik xukm paydo buladi.

"Xech bir S-P emas". Ba’zi R emaslar S dir.

"Xech bir muloxazali talaba (S) darsda gaplashib utirmaydi (R)". "Ba’zi darsda lashib utiradigan kishi (R) muloxazasiz talabadir (S)".

3. Predikatga karama-karshi kuyish orkali juz’iy tasdik xukmdan xech kanday osa chikarib bulmaydi.

4. Juz’iy inkor xukmdan juz’iy tasdik xukm kelib chikadi."Ba’zi S-P emas. zi R emas S dir".

Misol; "Ba’zi talabalar (S) yaxshi ukimaydi (R)".

"Ba’zi yaxshi ukimaydiganlar (R) talabadir (S)".

SHunday kilib, predikatga karama-karshi kuyishning moxiyati asosdan kelib ɪkan xukmning yangi bilim berishidir.

S i l l o g i z m.

Sillogizm - deduktiv xulosa chikarishning eng keng tarkalgan turi xisoblanadi. ntik ilmida sillogizm deduktiv xulosa chikarish deb xam ataladi.

Sillogizm deb ikki asosdan yangi xulosa chikarishga aytiladi.

Misol. YAxshi ukish barcha talabalarning burchidir.

Axmedov - talabadir.

Demak, yaxshi ukish Axmedovning burchidir.

Sillogizm ikki asos va xulosadan iborat buladi. Sillogizm tarkibidagi ıunchalar terminlar deb ataladi. Sillogizmda uchta termin buladi: katta termin,kichik nin va urta termin.

Katta termin R xarfi bilan,kichik termin S xarfi bilan, urta termin esa M xarfi ın belgilanadi.

Kichik va katta terminlar sillogizm xulosasi bulib chikariladi.Unda katta termin osaning predikati, kichik termin esa sub'ekti bulib chikadi. Urta termin (M) asoslar ısidagi alokani kursatadi. Masalan:

Barcha fanlar borlikni urganadi.

Fizika - fandir.

Demak,fizika borlikni urganadi.

Ushbu sillogizmning formulasi kuyidagichadir:

Barcha M - R

S - M

Demak, S - P

Sillogizm yuli bilan xulosa chikarish kuyidagi uch xil yul bilan amalga iriladi:

1. Eng umumiylikdan kichikrok umumiylikka,xususiylikka yoki yakkaga karab ish orkali.

Masalan, Dunyoda paxta etishtiruvchi davlatlar kup.

Uzbekistonda paxta etishtiriladi.

Demak, Uzbekiston paxta etishtiruvchi davlatdir.

2. YAkkadan juz’iyga karab xulosa chikarish.

Misol: Simob - suyuk jism.

Simob - metall elementdir.

Demak, ba’zi metallar suyuk jismlardir.

3. Bir umumiylikka ega bulgan xukmdan shu umumiylikka ega bulgan boshka xukmga borish orkali.

Masalan: Xech bir urush tarafdori tinchlikni istamaydi.

Tinchlikparvar insonlar tinchlikni istaydilar.

Demak, xech bir tinchlikparvar inson urush tarafdori emas.

Kurinib turibdiki bu usullar orkali xulosa chikarishda asoslar xam, xulosa xam umumiylikka ega bulgan xukmlardan iborat.

Sillogizm aksiomasi.

Mantik ilmida aksioma deganda inson xayoti tajribasi davomida kup martalab ɔtlangan fikr tushuniladi. Masalan, "Insondan oldin er paydo bulgan", "Tabiat ɔnning mavjud bulishi uchun zamindir", "Butun uz bulagidan katta buladi" kabi ·lar mantikiy aksiomalardir. Birok bu fikrlar aksioma darajasiga etguncha bir necha :ta tajribada sinalib, isbotlangan. Sillogizm aksiomasi xam inson tajribasida kup :talab isbotlangan anik bir xukmdan yangi xukmning kelib chikishini anglatadi. ogizm aksiomasi kuyidagi shaklda ifodalanadi: nimaiki buyumlarning ayrim ılari uchun tasdiklansa yoki inkor etilsa, bu tasdik yoki inkor shu jins ichiga kiruvchi cha buyumlarga xam taallukli buladi. Boshkacha kilib aytganda,sillogizm aksiomasi ıidagicha ifodalanishi mumkin:

Agar A dan V kelib chiksa, V dan S kelib chiksa , demak , A dan S kelib kadi. Masalan:

Barcha sayyoralar kuyosh atrofi buylab xarakatlanadi.

Er - sayyoradir.

Demak, Er kuyosh atrofi buylab xarakatlanadi.

Sillogizm koidalari.

Sillogizm tugri bulishi uchun uning asoslari tugri bulishi va ma'lum tuzilishga bulish bilan birga terminlarning joy-joyida bulishi, urta termin xulosa chikarish un xizmat kilishi, asoslardagi xukmlarning sifat va mikdor jixatidan etarli bulishi b kilinadi.

Sillogizm xulosasi tugri bulishi uchun kuyidagi koidalarga amal kilish lozim:

1. Xar bir sillogizm uchta termindan iborat bulishi kerak, ya'ni kichik , katta urta terminlar. Urta termin xulosa chikarish uchun sharoit yaratib beradi. Agar ninlar turtta bulsa xulosa chikmaydi. Masalan:

Xukm tafakkur formasidir.

Sud xukm chikaradi.

Demak, sud tafakkur formasi.

Kurinib turibdiki, xulosa xato va mantikka mutlako zid. CHunki bu erda urta nin "xukm" ikki xil ma'noda ishlatilmokda, natijada terminlar uchta emas turtta bulib gan.

2. Urta termin juda deganda asoslarning birida albatta taksimlangan bulishi ak. Buni kuyidagi misol orkali kurib chikaylik:

Oilamiz a'zolarining barchasi ukituvchidir.

Ba'zi ukituvchilar keksalardir.

Demak, keksalar oilamiz a'zolaridir.

Bu xulosa xatodir. Misolda sillogizm asoslari tugri. Birok bu xukmlarda predikat simlanmagan, ya'ni tulik olinmagan. Koidaga kura, xukmlarning termini, ya'ni 'ekt umumiy yoki predikati inkor bulgandagina taksimlangan va tulik olingan adi. SHuning uchun urta termin sub'ekt tarzida sillogizm asoslarining birida umumiy m yoki predikat sifatida inkor xukmdan iborat bulishi kerak. YUkoridagi misolda ana shu koida buzilgan va shuning uchun xulosa xato chikyapti.

3. Agar asoslarda terminlar taksimlanmagan bulsa, u xulosada xam simlanmagan buladi. Masalan:

Xamma sud`yalar - xukukshunos.

Gr. A. sud`ya emas.

Demak, gr. A. xukukshunos emas.

Ushbu xulosa asoslarida terminlar taksimlanmagan, shunga kura xulosa xam nday chikmokda. CHunki gr. A. xukukshunos bulish xam , bulmasligi xam mkin. SHuningdek, barcha sud`yalar xukukshunos, ammo barcha xukukshunoslar `ya emas.

4. Ikki inkor xukmdan xulosa chikarmb bulmaydi. Masalan:

Xech bir kometa sayyora emas.

Bu yulduz kometa emas.

Bu asoslardan xulosa chikmaydi. CHunki ulardagi urta termin asoslar ısidagi munosabatni kursatish urniga, ulardagi belgilarni inkor etmokda.

5. Ikki tasdik xukmdan tasdik xulosa chikadi, ammo undan inkor xulosa chikarib maydi. Masalan:

Barcha baliklar suvda yashaydi.

Sazan - balikdir.

Demak, sazan suvda yashaydi.

6. Asoslardan biri juz'iy bulsa, xulosa xam juz'iy buladi.

Masalan:

Barcha metallar elektr tokini utkazadi.

Simob - suyuk jismdir.

Demak, ba'zi suyuk jismlar elektr tokini utkazadi.

7. Asoslardan biri inkor xukmdan iborat bulsa, xulosa xam inkor buladi. ıday xukmlardan tasdik xulosa chikarib bulmaydi. Masalan:

Saksovullar chulda usadi.

Bu daraxt chulda usmaydi.

Demak, bu daraxt saksovul emas.

S i l l o g i z m f i g u r a l a r i.

Sillogizmda urta terminning urnini almashtirish bilan turli formadagi sillogizm il kilish mumkin. Buni sillogizm figuralari deb ataladi. Urta terminlarni uzgartirish ijasida turtta sillogizm figurasi xosil kilinadi.

1 - f i g u r a:

Bunda urta termin katta asosning sub’ekti va kichik asosning predikati bulib ıdi. Masalan:

Barcha saylovchilar nomzod tarafdoridir.

Axmedov - saylovchidir.

Demak, Axmedov nomzod tarafdoridir.

Uning sxemasi kuyidagicha:

M - R

S - M

S - R

Birinchi figurada katta asos xamma vakt umumiy xukmdan va kichik asos ıincha tasdik xukmdan iborat buladi.

2 - f i g u r a:

Bunda urta termin xar ikki asosning predikati bulib keladi.

Masalan: Xar kanday usimlik xujayraga ega.

Xech bir gaz xujayra emas.

Demak, xech bir gaz usimlik emas.

Uning sxemasi kuyidagicha buladi:

R - M

S - M

S - R

Sillogizmning bu figurasida katta asos xamma vakt umumiy

xukmdan, asoslardan biri inkor xukmlardan iborat buladi.

3 - f i g u r a:

Bu figurada urta termin xar ikki asosning sub’ekti bulib keladi. Masalan:

Barcha kitlar suvda yashaydi.

Barcha kitlar yirik xayvonlardir.

Demak, ba’zi yirik xayvonlar suvda yashaydi.

Uning sxemasi kuyidagicha:

M - R

M - S

S - R

Sillogizmning uchinchi figurasida kichik asos tasdik xukmdan iborat bulishi ak. Xulosa esa juz'iy xukmdan iborat buladi. Agar xulosaning sub'ekti va predikati ı terminda kursatilgan predmetning ikki belgisini kursatsa va bu belgi shu dmetgagina tegishli bulsa, xulosa umumiy bulishi mumkin. Masalan:

Talaba fikrlovchi mavjudotdir.

Talaba saylovda ovoz beruvchi mavjudotdir.

Demak, saylovda ovoz beruvchi mavjudot fikrlovchi mavjudotdir.

4 - f i g u r a:

Bu figurada urta termin katta asosning predikati va kichik asosning sub'ekti ib keladi. Masalan:

Barcha a'lochilar ukishga kizikuvchilardir.

Xech bir ukishga kizikuvchi dangasa emas.

Demak, xech bir dangasa a'lochi emas.

Uning sxemasi kuyidagicha buladi:

R - M

M - S

S - R

Bu figurada umumiy koida chikarish kiyin. Birok bu figurada agar katta asos lik bulsa, kichik asos albatta umumiy bulishi kerak. Agar asoslardan biri inkor sa, katta asos umumiy bulishi kerak.

4 - f i g u r a ning uziga xos tomoni shundaki undan umumiy tasdik xulosa kmaydi. Undan umumiy inkor, kisman inkor, tasdik xulosalar olish mumkin.

SHunday kilib, sillogizm figuralarini kuyidagi sxemada kursatish mumkin:

M - R R - M M - R R - M

S - M S - M M - S M - S

1-figura. 2-figura. 3-figura. 4-figura.

S i l l o g i z m f i g u r a s i n i n g

m o d u s l a r i.

Sillogizm figuralari turli xukmlardan tashkil topishi mumkin. Barcha xukmlar mikdor va sifat jixatidan fark kilib A I E O xukmlarga bulinadi. Sillogizm ıralaridagi xukmlar 3 ta xukmdan tashkil topadi. Bu xukmlar mikdor va sifat jixatidan akterlanadi. Sillogizm figuralaridagi xukmlarning mikdori va sifati jixatidan akterlanishi sillogizm modusi deb ataladi.(Modus - lotincha ulchov, tur, koida 'nosini anglatadi).Demak,modus sillogizm turlarini bildiradi. Agar bu figuralardagi :mlardan uchtadan xukm olib, ularning urinlarini almashtirib chiksak, 64 ta sillogizm dusi xosil buladi. Lekin, bu variantlarning xammasi xam tugri xulosa emas,chunki :ning ba'zilari sillogizm figuralariga va ularning koidalariga mos tushmaydi. ogizm koidalariga binoan barcha variantlar tekshirib chikilsa turt figura buyicha at 19 variant tugri xulosa berishi mumkinligiga ishonch xosil kilamiz. Bu 19 variant :i sillogizm moduslari sillogizmning turt figurasi buyicha turlicha taksimlanadi:

1-figura - 4 modusga ega: AAA, EAE, AII,EIO.

2-figura - 4 modusga ega: EAE, AEE, EIO, AOO.

3-figura - 6 modusga ega: AAI, IAI, AII, EAO,OAO,EIO.

4-figura - 5 modusga ega: AAI, AEE, IAI, EAO,EIO.

Xar bir figura moduslari uziga xos xususiyat va koidalar bilan xarakterlanadi.

I n d u k t i v x u l o s a ch i k a r i sh.

Induktiv xulosa chikarish deganda ayrim fikrlardan umumiy xulosaga borish ıuniladi.

Kundalik xayot davomida induktiv xulosa chikarishdan keng foydalanamiz. atda turmush jarayonida kayta-kayta kuzatish va sinovdan utkazish natijasida mlar,masalan,yil fasllarining almashinuvi, fasllar buyi iklimning uzgarishi,iklimning ,arib turishi kishi sogligiga ta'sir kilib turishi,iklimning ta'sirida usimliklarning

;onish,xosil kilishi,pishib etilishi singari kuplab xulosalarga kelishgan. Bularning chasi induktiv xulosa chikarishdir. Ilmiy induktsiya esa ilmiy tekshirish, ilmiy ibalar utkazish natijasida xosil kilingan ilmiy natijalardir. Masalan, biolog olimlar nliklarni kuzatib,yoki ekib tajriba utkazib ular tugrisida turli ilmiy xulosalarni keltirib karishadi. Kimyogar turli kimyoviy elementlarning xususiyatlarini kuzatish,takkoslash ali tajriba utkazadi va natijada ular tugrisida yangi ilmiy xulosaga keladi. SHifokor bemor axvolidagi turli kasallik belgilarini atroflicha urganib, ularni umumlashtirib ıxis kuyadi. Meteorolog ob - xavo okimining uzgarishlarini kuzatib iklim arishlari tugrisida xulosaga keladi. Demak, kurinib turibdiki, induktiv xulosa karish fikrlash jarayonida tabiat yoki jamiyatdagi predmet va xodisalarni urganish omida ularning ayrim tomonlari, xususiyatlarini aniklab, umumiy xulosaga ishdir. Bunda tajribada sinalgan ayrim xukmlar umumiy xulosa chikarishga yordam adi. Fan tarixida juda kuplab ilmiy kashfiyotlar ilmiy induktsiyaning okibatidir. salan, elektr, magnetizm, optika, mikroskop kabilar bevosita induktiv xulosa karishning mevalaridir.

5-MAVZU. ARGUMENTLASHNING MANTIQIY ASOSLARI.

MUAMMO. GIPOTEZA. NAZARIYA.

Reja: ***2 - soat***

1. Argumentlash (dalillash) va ishonch-e’tiqodning shakllanishi.
2. Muammo va uning tafakkur jarayonida tutgan o’rni.
3. Gipoteza - bilimlarning mavjud bo’lish va taraqqiy etish shakli.
4. Nazariyaning mohiyati, strukturasi, funktsiyalari va turlari.

Tayanch iboralar:

Argumentlash, ishonch - e’tiqod, isbtlash, tezis, argumentlar, isbotlash usuli, osita isbotlash, bilvosita isbotlash, raddiya, rad etish usullari, isbotlash va rad etish dalari, bahs, polemika, paralogizm, sofizm, mantiqiy paradoks, muammoli tezis, ammo, gipoteza, umumiy gipoteza, juz’iy gapoteza, ishchi gipoteza, nazariya, empirik s, nazariyaning boshlang’ich tushunchalari, nazariyani qurish printsiplari, gipotetik - uktiv nazariya, aksiomatik nazariya, mazmundor nazariyalar, formallashgan nazariya.

Argumentlash (dalillash) - deb biror fikr muloxazani yoki muloxazalar tizimini elikka bevosita murojaat qilish yo’li bilan (kuzatish, tajriba, eksperiment va xakozo) i chinligi avvaldan aloxida tasdiqlangan boshqa muloxazalar yordamida asoslab ishiga aytiladi.Bevosita, bilvositali bo’ladi. Birinchisisida hissiy bilishga, tajriba, prementga, ikkinchsida vositali tashqi muloxazalarga asoslanadi.(chinligi avvaldan liqlangan).

Ishonch-e’tikod - bu kishilarning xulq atvori va xatti-harakatlarini belgilab adigan qarashlari va tasavvurlaridir.

Isbot xar bir kishining uni urab turgan borlik, narsalari va xodisalarini bilish yonida ular tugrisida tugri fikrlash uchun mulokot yuritishda juda katta axamiyatga . Amaliy faoliyatda esa yolgon, xato fikrlar emas, balki chin, xakikiy, tugri va rost lar kerak. SHuning uchun u yoki bu fikrni isbotlashdan keng kullanamiz. Kundalik otda nigoximiz tushayotgan predmetlarni kursatish, biror narsani sotib olishda ntakdan pul chikarish, kuchada kor yogayotganini tashkariga chikib kursatish, iy ishni isbotlash uchun jinoyatchini jinoya ustida kulga tushirish kabi xarakatlar

ishli fikrlarimizni isbotlashga karatilgandir. Birok barcha fikrlarni xam bunday llar bilan isbotlashning iloji yuk. Masalan, Napoleon urushlari, Temur yurishlari, 2-on urushi tugrisidagi fikrni isbotlash uchun bu urushlarning uzini kursatishning iloji . YOki erda xayotning paydo bulishi, insoniyat jamiyatining kelib chikishi kabi larni isbotlash uchun shu davrga kaytib, usha jarayonni bevosita kurish mumkin as. SHuningdek, elementar zarralarning mavjudligini oddiy kuz bilan kurib maganligi uchun uni idrok etib bulmaydi. Fanda esa turli faktlar tajribada sinalgan dalar, konunlar orkali isbotlanadi. Ijtimoiy fanlarda xam, masalan, ukshunoslikda tajribada sinab kurilgan dalillar asosida isbotlash usuli keng laniladi. Masalan, barmok izi bir-birinikiga uxshamasligi fanda isbotlangan va unga slanib jinoyat izini aniklash va jinoyatchini topib isbotlashda keng foydalaniladi. norning xaroratini ulchash, uning sogligidagi uzgarishlarni aniklashda, kon tomiri hini sanab kurish yurak faoliyatini aniklashda isbotlash usulidir. SHunday kilib, ot shunday mantikiy usulki, biror fikrning tugriligi, rostligi isbotlangan boshka bir orkali asoslab beriladi.

Mantikiy isbotlash fikrlarimiz orasidagi munosabatlarni ifodalaydi.

Demak, mantikda biron fikrni isbotlash uchun etarli asosga ega bulgan dalil irishimiz lozim buladi. Matematik masalaning tugriligi ilgari isbotlangan boshka daga boglik buladi,grammatik gapning tugriligi grammatik koidaga asoslanadi va x.k.

Isbotlash xulosa chikarishdan fark kiladi. CHunki isbotlash uchun asos tida,extimol,ba’zan unlab dalil zarur buladi, turli induktiv va deduktiv usullar bilan osa chikarishga keladi.

Xar bir isbotlash uz tuzilishiga ega, u uch kismdan iboratdir: tezis,argument(asos) sbotlash usuli (demonstratsiya).

Isbotlash tezisi isbotlanishi kerak bulgan fikrdir.

Argumet yoki asos, ma’lum tezisni isbotlash uchun keltiriladigan fikrdir.

Isbotlash usuli (demonstratsiya) esa isbot etish jarayonidir.

Masalan, "Uzbekiston kelajagi buyuk davlatdir", demak - bu tezis. Bu tezisni otlash uchun argument yoki asos sifatida uning mexnatkash xalki borligi, er osti, er

boyliklari mavjudligi, zamonaviy texnologiyalar bilan kurollangan ishlab chikarish xonalari mavjudligi,yuksak ilmiy potentsiali borligi kabi bir kator dalillar xizmat ıdi. Bu tezisni isbotlashda ushbu dalillardan ketma-ket izchil ravishda foydalanish otlash usulini anglatadi.

Isbot uz usuliga kura bevosita yoki bilvosita bulishi mumkin. Agar tezisning ikiyligi ma’lum asoslardan kelib chiksa, bevosita isbot deb ataladi. Agar tezisni otlash uchun bir necha imkoniyatlar mavjud bulib,ularning bittasidan hkalarining yolgon ekanligi isbotlansa, bunday asosda tezisning isbotlanishi bilvosita ot buladi.

R a d d i ya. (R a d e t i sh)

Raddiya tezisning asossizligini aniklovchi isbotlashning maxsus shaklidir shkacharok kilib aytganda, raddiya ma’lum bir fikr yoki muloxazaning xato ekanligini ot etish jarayonidir.

Raddiya xam bilish jarayonida muxim axamiyatga ega.

Raddiyada yo tezis, yo asos, yoki isbotlash usulining xatoligi kursatiladi.

Rad etishning turli usullari bor:

1. Tezisning xatoligi isbotlanadi. Bunda, tezisning uzi mustakil ravishda xatoligi satilishi xam, tezisning xatoligini kursatish uchun unga karshi boshka mustakil tezis titezis) keltirilishi va mustakil tezisning tugriligi isbotlanishi asosida birinchi sning xatoligi xam isbotlanshi mumkin.

2.Asoslarning xatoligi kursatiladi. Bunda asoslarning xatoligi kursatilishi bilan ga,asoslarning xatoligini isbotlovchi boshka dalillar keltiriladi.

Rad etishda eng yaxshisi tezis yoki asosni rad etish lozim bulgan takdirda cha usullarni birgalikda foydalangan ma’kul.

Isbot va rad etishda uchraydigan xatolar.

Tafakkur jarayonida odamlar barcha muloxazalarni isbot kilish yoki rad etishda ro boglik bulgan mantikiy xulosalardan foydalanishadi. Bunda bir kancha koidalarga ıl kilinadi. SHunga karamasdan isbot yoki rad etishda ba’zan uchraydigan oliklarga xam yul kuyiladi.

Odatda isbot yoki rad etishda tezis bilan boglik bulgan xatoliklar uch xil buladi:

a) tezisni almashtirish.

Bu xato isbot etish uchun muljallangan tezisni boshkasi bilan almashtirish ijasida ruy beradi. Okibatda tezisning noanikligidan xatoga yul kuyiladi. Masalan, on ijodkor faoliyati tugrisida fikr yuritishni vazifa kilib olinsa-da, uning ba'zi rlaridagi kamchiliklar tugrisida muloxaza yuritishga urinilsa,bu xam tezisni iashtirish buladi.

b) insonning shaxsiy sifatini baxona kilib, tezisni almashtirish. Masalan, zan, biron kishining kelajak rejasi tugrisida fikr yuritish lozim bulganda, uning iga utmishdagi xizmati tugrisida gapirib, ushbu tezisni isbotlashga urinishadi. YOki zi juz'iy kamchiliklarini baxona kilib,u kishi tugrisida unga karshi asossiz fikrlarni ilalashga xarakat kilishadi.

v) xaddan tashkari isbot etishga urinish xam xech narsani isbot kilmaslikka olib ishi mumkin. Masalan, ba'zan talaba "tushuncha aynan xukmning uzi emas" degan ni isbot etish urniga "tushuncha xukm bilan boglangan emas" degan fikrni otlashga urinadi. Birok bu tezisni isbot kilish mumkin emas, chunki u xatodir. nak, ushbu talaba birinchi tezisni umuman isbot kila olmaydi.

Isbot yoki rad etishda asos yoki argument bilan boglik bulgan xatoliklar xam xil buladi:

a) argument yoki asosning xatoligi. Masalan, ba'zan demokratiyani koralash un uni intizom, konunchilikka zid kuyishga xarakat kilishadi. Bu demokratiyani ugri tushunishdir.

b) Aylanma isbot etish xatosi.

Aylanma isbot etish deb uz mazmuni bilan tezisga mos bulgan asos yoki argument ali tezisni isbot etishga aytiladi.

Masalan, Axmedov fargonalik, chunki u Fargonada yashaydi.

Bunda tezis va asos uchun olingan fikrlar bir-birlarini takrorlayapti.

v) asosni oldindan taxminlash shaklidagi xato.

Bunda xammadan oldin chinligi tezisning chinligiga boglik bulgan asos olinadi, ıni agar tezisning chinligi isbot etilgan bulsa, unda asos xam chin buladi.

P a r a l o g i z m, s o f i z m v a p a r a d o k s.

Tafakkur jarayonida muloxaza yuritish chogida turli xatoliklarga yul kuyilishi ımkin. Masalan, "odam" tushunchasini sotsial kategoriya sifatida suralganda, uning logik moxiyatini aytish xatolikka yul kuyishga olib keladi.Agar muxokamani isbot h jarayonida fikrlarni bir-biriga boglash, ularni uzaro asoslab berishda xatoga yul ilsa,bu mantikiy xato buladi. Mantikiy xato odatda tafakkur konunlarini buzish ijasida ruy beradi. Muxokamada muloxazani isbotlashda bilmasdan turib yul ilgan mantikiy xato paralogizm deb ataladi. Agar muloxazani isbotlash jarayonida ylab xatoga yul kuyilsa, notugri fikr yuritish orkali suxbatdoshni chalgitishga ıilsa sofizmdir.

Kurinib turibdiki,paralogizm xam, sofizm xam, mantikiy xato fikrlash batidir.Agar paralogizm tafakkur, tugri fikrlash madaniyati pastligi natijasida nasdan,tushunmagan xolda yul kuyilgan mantikiy xato bulsa, sofizm esa rakib batdoshini aldash maksadida, uni chalgitish orkali uzini xak kilib kursatish uchun li ravishda amalga oshiriladigan mantikiy xatodir.

Sofizmga oid fikrlash murakkab shaklda bulib, mantik ilmi tarixida xakikatni gon, yolgonni xakikat kilib kursatishga karatilgan okim sifatida kup kullanilgan. istik muloxazalar tafakkurdagi ziddiyatni yashirish uchun xizmat kiladi.Bu jixatdan adoks deb ataluvchi muloxazalar sofizmning maxsus kurinishidir.

Paradoks - xal kilib bulmaydigan zid fikrdan iborat muloxazadir. Unda ma’lum xolatning chinligi xam, yolgonligi xam isbotlanishi mumkin.

Paradoks muloxazalardagi muxim elementlarning etishmasligidir. Uni mantikiy bilan, mantik vositalari yordamida xal kilib bulmaydi. Paradokslar sofizm singari tsiyada keng tarkalgan edi.

SHunday kilib,isbotlash jarayonida ruy beradigan xatolar turli mantikiy ıunlar, koidalarni bilmaslik,ularni buzish yoki ularga rioya kilmaslik natijasida kelib kadi.

Muammo - javobi bevosita mavjud bilimda bo'lmagan va echish usuli noma'lum lgan savol. Masalan: Jahon tajribasiga murojaat qilsak, millatning mafkurasi bir emas, ki bir necha avlodning umri davomida ishlab chiqilishi va takomilga erishuviga 'oh bo'lishi mumkin.

Gipoteza - o'rganilayotgan xodisaning sabablari va xususiyatlarini ıuntiradigan asosli taxmin tarzdagi bilim shaklidir. Masalan: Ptolomey Erning katlanmaydigan markaz ekanligi haqidagi gipotezasi Kaperninkning geliotsentrik ariyasi asoslanadigan faktlarga zid kelganidan keyin rad etiladi.

Umumiy gipoteza - tabiat, jamiyat, bilishm xodisalarining qonuniyatlari haqida lirilgan asosli taxmin. Masalan: Erda hayotni paydo bo'lishi, ongning kelib chiqishi.

Juz'iy gipoteza - ayrim fanlar konkret predmet va xodisalarning kelib chiqishi usiyatlari haqidagi bildirilgan asosli taxminiy fikrdan iborat.

Ishchi gipoteza - tadqiqotning dastlabki bosqichida ilgari suriladigan taxmin bo'lib, oldiga o'rganilayotgan xodisaning sababini emas, u faqat kuzatish va element ijalarini tasvirlash, tartibga solishga yordam beradi.

Nazariya - ma'lum bir predmet sohasiga oid tushunchalar, qonunlar, gipotezalar, yalarni sistemaga solib, shu soxadagi hodisalarni tushuntirish, oldindan ko'rish conini beradigan ishonchli bilim. Masalan: N`yutonning harakatning uchta qonuni ıda butun olam tortishish qonuni, Keplarning planetalar harakati qonunlari.

Empirik asos - ilmiy nazariyaning tarkibiy qismi, nazariyaga aloqador faktlar, ga mantiqiy ishlov berish natijalari.

Nazariy asos - nazariyaning asosiy tushunchalari.

Nazariyaning boshlang'ich tuzilishi – o'rganilayotgan sohaga oid eng aosisy ıunchalar , aksoimalar, gipotezalar yig'indisidan iborat.

Mazmundor nazariyalarda - ma'lum bir soxaga oid faktlar sistemaga solinadi, umlashtiriladi va tushuntiriladi.

Gipotetik - deduktiv nazariyalar u turli xil mantiqiy kuchga ega gipotezalar emasidan iborat bo’lib unda mantiqan kuchlilaridan mantiqan kuchsizroqlari uktsiya qilinadi.

Aksiomatik sistemalarda - nazariya elementlarning katta qismi kichkina hlang’ich asosdan asosiy atamalarni deduktiv yo’l bilan keltirib chiqariladi. siomatik nazariyalar matematikada quriladi. Aksiomatik metod birinchi marta Evklid ıonidan elementar geometriyani qurishda muvaffaqiyatli ishlatilgan. Masalan: nuqta, g’ri chiziq, tekislik va hokazo.

Formallashgan nazariya - muloxazalarni formulalarda tasvirlash. Misol: loxazalar mantig’i, predikatlar mantig’i.

Bosmaxonaga berildi: 17.06.06. Bosishga ruxsat etildi 18.06.06. Bichimi 60x84.
Ofset qog'ozi. Bosma tobog' 4,3. Buyurtma №598. 33 sahifa. Adadi 100 nusxa.
Bahosi kelishilgan narxda.
Rizograf xususiy bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahri Sanoatchilar ko'chasi, 2 – uy Tel: 222-22-87.